

מניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות?

Author(s): אבא בנדור (פאירשטיין)

Source:

Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /
לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

Vol. No. pp. 7-35, תשרי תשי"ח)

Published by: Academy of the Hebrew Language

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24371711>

Accessed: 18-02-2020 21:47 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Academy of the Hebrew Language is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects / והתחומים הסמוכים לה
לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית

JSTOR

<https://www.jstor.org>

מניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות?

§א. השאלה ותשובתה

שאלה זו כמה פנים לה: 1) מי חילק כך את התנועות בראשונה? 2) ועל סמך מה חילקן כך? 3) כלום היה צידוק מספיק לחלוקתו לפי דעתנו? לפני מאה שנים השמיע גייגר את סברתו, שר' יוסף קמחי הוא אביה ומחוללה של תורת התנועות הגדולות והקטנות (=5 ארוכות כנגד 5 קצרות: אֵי/אָ אֶ/אֲ אַ/אִ אָ/אֻ אָ/אֹ) ושאין היא רעיון לבו של רי"ק, אלא כך מצא „כמבטא ארץ פרובינצא“ את „ההפרש אשר ליוניים ולרומיים בין תנועות גדולות לקטנות“ — „ויגזר אומר כי כן גם תכונת שפת הקדש, על כן קם ויחדש את ההבדל הזה“¹. ומאז ועד היום מעתיקים את הסברה הזאת מספר לספר כדבר שאין להרהר אחריו². אחרים סבורים שרי"ק אינו „אשם“ בחלוקה הזאת ולא נתכוון ב„גדולות וקטנות“ להפריש אורך אלא להבדלי הטעמה במתג³: אבל דברי הכול, שתורת חמש הארוכות כנגד חמש קצרות הטילה מבוכה בדקדוק⁴⁻⁵ ואין לה יסוד מדעי⁶ ואין צריך לומר שכל דקדוק מדעי בדורותינו מתנער ממנה⁷, ובייחוד ברנשטרסר בדקדוקו ע' 60: „רק קמחי הוא שהעלה בשיטתו... את התורה המוטעית בדבר כמויות“⁸. תמהני אם טרח משהו לבדוק אם יש רגליים לסברה הזאת של גייגר לפחות מצדה „פרובאנסלי“, ויותר מזה ספק הוא אם כבר ניתחו את דברי רי"ק לכל פרטיהם כדי לקבוע ביתר דיוק, מה בעצם חידש בתורת התנועות ומה לא חידש. כוונת המאמר הזה להוכיח, שחלוקת התנועות לארוכות ולקצרות אינה לא אגדה ולא „אמונה“⁵, אלא הייתה עובדה לשונית ברורה ומובנת מאליה לכל ראשוני הנקדנים והמדקקים מאות בשנים לפני רי"ק, ועל שלוש השאלות הנ"ל צריך להשיב:

1. אוצר נחמד א (1856) עמוד 98. נדפס שנית⁹: א' גייגער קבוצת מאמרים (1877).
2. Bacher, Die hebr. Sprachwissenschaft..., (1892) p. 73 וכן בדקדוק של באואר וליאנדר ע' 39 למטה.
3. ילון, הליכות שבא, עמוד קי.
4. סגל, יסודי הפוניטיקה העברית ע' 134 למטה, 135 למטה.
5. ילון, תורת הניקור לבתי הספר, במבוא.
6. לשוננו יד 40 סעיף 4, גויסיין וגרבלי.
7. ר' למשל חרטתו של קאוצש, הסתייגותיו ופשרותיו בדקדוק של גוניוס מהדורה 28 88 במבוא.
8. „Erst Kimhi hat durch sein... System die falsche Quantitätslehre aufgebracht“

(1) רייך לא חידש שום תורה באורך התנועות אלא שינה את הטרימינולוגיה;
 (2) החלוקה לארוכות ולקצרות כבר היתה טבועה ביסוד הניקוד הבבלי (המשוכלל) בטעמי הטברנים, וגם במבטאם הספרדי של יהודים דוברי ערבית;
 (3) משום כך היה יסוד מדעי איתן לתורה זו משך מאות בשנים לפני רייך וגם אחריו.
 אפשר להוסיף שאלה רביעית:

(4) אם יש בה בתורה זו תועלת גם בתקופתנו, שאין במבטאנו הספרדי הפרשי אורך בתנועות? זה הצד המעשי שבדבר יידון לעצמו בסיום הדברים. לפי שעה ננסה להוכיח את שלוש הטענות שנמנו קודם.

§ ב. איך נדון על אורכן של תנועות?
 בכירור היסטורי מעין זה נצטרך להיזהר ממשגה שהוא רווח בשיטות הדקדוק המשווה, והוא לדון גזרה שווה מלשונות שכנות: שאם גזרה פלונית בערבית כיום תנועתה ארוכה — דין הוא שגם בעברית היה כן בהכרח, או דעה אחרת: שהיו תנועות „מקוריות“ וארוכות מעיקרן, ושעל כן מסתבר שגם הנקדנים הגו אותן באריכות⁹. דעות וראיות מסוג זה באמת אינן אלא ספקולציות ואמונה. כדי להפריך הנמקות כאלה דיינו להדגים את מבנה התנועות שבשתי לשונות בנות זמננו וקרובות ביותר לידיעתנו: יידיש ואנגלית.
 יידיש של יהודי פולין וליטא לשון אחת היא ואין ההבדלים שביניהם אלא במדרגה של דיאלקט. ואף על פי כן מה רב השוני לא רק בטיב התנועות אלא בהפרשי אורך שביניהן: בפי יהודי ליטא אין אריכות לתנועות, וכנגדם בפי יהודי פולין הפרשי אורך ניכרים מאד, ואף בעלי ערך פונימי¹⁰. (ולא זו בלבד, אלא בזמן שיהודי פולני מדבר פולנית אינו לא מאריך ולא מקצר, משהוא עובר לדבר יידיש — מיד עושה הפרשים במידות. מי שלא שמע באוזניו את שני הדיאלקטים האלה, לא יוכל ללמוד מן האחד על השני על פי שום תורה של תנועות שהיו „ארוכות במקורן“: יהודי ליטא מקצרים בכולן כאחת.
 אנגלית — זו שבבריטניה כנגד זו שבאמריקה (הכוונה למבטאים הנחשבים ל„מופת“) — מבנה תנועותיהן שונה ולא תיתכן תורה אחת לשתיהן. באנגלית הבריטית הזוגות men/man, cot/cought, fit/feet — מבחינים ביניהן לא רק בטיב התנועה, אלא בעיקר על פי מידת אורכן¹¹, כמין חירק גדול / חירק קטן, קמץ גדול / קמץ קטן וכד'. אבל באמריקה אין כאן להפרשי מידות שום תפקיד, עיקר הניגוד באיכות בלבד. מכאן שמספר התנועות הפונימיות בבריטית

9. למשל, דרכי השיקול ההיסטורי מע' 59 ואילך: Sarauw, Über Akzent und Silbenbildung in der älteren semitischen Sprachen, Kopenhagen 1939.

10. למשל, i / ī : געפֿילט / געפֿיהלט, א דונער / א דינער, שטיל / שטוהל, קילע / קיהלע וכד';

ā / ā : זאָט / ווייט, וואָלן / וואהלן, א מאסע / א מעשה; א רייַע / אַ רֵיִה, איבערנייען / איבערנייען, איבער-זייען / איבערזייען וכד'. מבחינה היסטורית אפשר לומר כך: במקורה של יידיש, כלומר בגרמנית, הבחינו בין הווגות האלה גם בכמות וגם באיכות; ביידיש שבפולין — רק בכמות; ביידיש שבליטא — רק באיכות (או שבאמת אין אפשרות להבחין אלא לפי קונטקסט).

11. D. Jones, The Phoneme § 104, § 515.

7 בלבד (כלומר, בזוגות שהודגמו אפשר לראות כאילו הן 2 מידות של תנועה אחת), ואילו באמריקאית מספר הפונימים לפחות 10 או 11 (כי כל אחת מן הנ"ל איכות לעצמה), אין האיכות קשורה בכמות ואין חשיבות אם התנועה גדולה או קטנה, האורך אינו פֻּנִים כל עיקר¹². מי שירצה לדון על תורת התנועות הללו שבבריטניה או שבאמריקה בשיקולי דעת על פי לשונות שכנות או בספקולציות על „תנועות מקוריות“ ש„בשלב הקדום“ וכד', לא יעלה אלא חרס בידו.

הוות אומר, גם בעברית של תקופה מסוימת אין לברר מה היה אורכן של תנועות אלא על פי עדות מפורשת, ואם אי אפשר — לכל הפחות על פי שיטות של כתיב ותעתיקים. לא נלך אפוא לנוע על אטימולוגיות ולא על חילופי נטיות ושאר שיקולים בדרך של סברה, גם לא נמציא צורות משוערות בסימוני כוכב (*) ובחצי התהוות (<) אלא נחפש עובדות או מה שיכול להתפרש כעובדות.

§ג. אורך התנועות בתעתיקים היווניים

קודם שניגש אל שיטות הניקוד נקדים 500 שנה ונסקור בקצרה את שיטת התעתיקים היווניים של התנ"ך ה„משושה“ של אוריגינס, בן המאה השלישית לספירה, ונראה מה אפשר ללמוד ממנה לענייננו. אם נסכם את כל שיטתו ונקביל את סימניו כנגד ניקוד התנועות בערבית מכאן וכנגד סימון התנועות של נקדני א"י ובבל מכאן, ישתקף יחס כזה:

u		a		i			חלוקת התנועות בניקוד הערבי:
ov	o	ω	α	ε	η	ι	החלוקה אצל אוריגינס:
و, ٲ	ٲ, ٲ	ا	ا	ا	ا	ا	חלוקתן בניקוד שבא"י:
	ٲ			ا			
ا	ا	ا	ا	ا	ا	ا	חלוקתן בניקוד שבבבל:
			ا	ا	ا	ا	

מבחינת האיכות זהו כל מלאי התנועות בעברית, אבל מיחסן ההיסטורי המוצג בלוח הזה אנו רואים, שחלוקתן שונה הייתה משיטה לשיטה, ואין תחום כנגד תחום אלא הן כלבנה על גבי אריח. בכל תקופה ובכל מקום נתחלקה מערכת ההגאים בשיבוץ אחר. רק שתי האיכויות שבקצה מזה ובקצה מזה (ū, ī) לא חל בהן שינוי. כל התנועות שבינתיים שינו את תחומיהן. נמצא — לא כל מה שבאוריגינס אפשר ללמוד ממנו על מבטאם של אנשי טבריא או בבל, את התמורות הללו באיכות התנועות אין צורך להדגים כאן, שכבר נאסף כל חומר התעתיקים במחקרים מיוחדים¹³.

12. D. Jones, An Outline of English Phonetics, § 356.

13. Sperber, Hebrew Based upon Greek und Latin Transliterations, 10.

HUCA 1937/8. Brönno, Studien über hebräische Morphologie und Vocalismus..., Leipzig 1943.

ואם כך נשתנו שבילי התנועות באיכויותיהן, מותר לחניח שגם במידת אור כן חלו תמורות. ואין ללמוד לענין הכמות מאורייגנס על הנקדנים ולא מן הנקדנים על אורייגנס. הרי לדוגמה שני הסימנים של אורייגנס, שבלי ספק ציינו תנועה ארוכה, הלא הם η כנגד כמה סוגי צירי ו- ω כנגד כמה סוגי חולם, והם הרוב¹⁴; ולעומת אלה יש סוגי צירי שבתעתיקים אין כנגדם η אלא ϵ , כגון: משקל יפעל; וְכַר, סתר; לֵב אִם אֵשׁ כֵּן גֵּר — כְּלוֹמֵר, צירי קצר¹⁵; וכן יש סוגי חולם מעטים שאין כנגדם ω אלא ϵ , כגון: זכר ארדף ישרף ידם יכון; בקר ערף קדש קרח; לֹא רֵב עֹז מַעֲזוֹ — כְּלוֹמֵר חולם קצר¹⁶. אבל לצורך בירורנו, כאמור, עלינו לשכוח לרגע את הגישה ההיסטוריסטית הזאת המושרשת כל כך בדקדוק המשווה. המושג „צירי קצר” ו„חולם קצר” לגבי התעתיק הזה הריהו אנאכרוניסמוס: משיקול־היקש כאלה אין להוציא מסקנה, שכן בהכרח הגו גם הנקדנים. מה שהיה קצר בימי אורייגנס עשוי היה להתארך בימי הנקדנים כחצי אלף שנים אחריו, וכן להפך. וכל שכן שאין להביא ראיה מאורייגנס בשביל לבדוק אם „צדק” ר' יוסף קמחי אם לאו. כל תקופה ותקופה צריכה הוכחה לעצמה.

ואף על פי כן מלמדנו התעתיק היווני כמה דברים פשוטים שהיו מובנים גם בלעדיו: ראשית, שְׁהִי־היו הפרשי אורך בעברית, ואין הם יסוד זר בלשון. והשנית, שמלים רבות מאוד היו בהן תנועות ארוכות או בינוניות זו אחר זו ($\omega\omega$, $\eta\eta$, $\omega\eta$ וכד'), שתיים, שלוש, ואפילו ארבע, כפי שנראה להלן (§ ט). כלומר, אורך לחד והטעמה לחד, ואין אחת מוכרחה לקפח את חברתה. דבר זה בעצם אינו צריך ראיה, כי הוא מצוי וידוע גם בלשונות החיות, למשל באנגלית: *bēiōre, rēwrite, hērein, sārđin, Jūly* — הטעם מלרע, אבל התנועה שלפניו ארוכה. ומה שאמר ר' יוסף קמחי: „שומר — לא תאריך החולם”, „שמר — לא תאריך קמצות השין”, „גֵּרֶךְ — לא תאריך בבי״ת וכו' (ספר זכרון ע' 17) — לא נתכוון ל„אורך” הזמן אלא להטעמת־משנה, ורוצה לומר: אין להטעים את האורך שלפני הטעם (בטעם „מאריך”, במרכא, במתג). אבל למשך צריך וצריך: „שֶׁאֵמֵר (ע' 31, וזה בעקבות חיוג, מהדורת יאסטרוב ע' 8 למטה), הבדל זה בין „משך” ל„אורך” (מִן כנגד תוֹכֵף אצל חיוג, ר' להלן § יא) אין לשכוח.

מסמיכותן של תנועות ארוכות זו אחר זו בתעתיקים אנו למדים מה שאפשר היה בעברית ולא מה שמוכרח. לתקופת הניקוד נבקש ראיות לחדוד.

ד. אורך התנועות במגילות הגנוזות

בתעתיק היווני סומנו הפרשי מידות לפחות ב- ϵ וב- \circ ובלי שים לב להטעמה. אבל בכתב העברי לא נתגבשה שום שיטה לציון ההפרש. מן האותיות אה״י שבמסורת המקרא אמנם על פי רוב אפשר ללמוד שהתנועה ארוכה, אבל מהיעדרן אין ללמוד כלום, כי סופרי המקרא נהגו בהן חיסכון ובדרך כלל לא העמיסו על התיבה יותר מיו אחת או יו״ד אחת. משום כך לא היה קבע לכתוב של תנועה ארוכה. שפעמים היה מלא ופעמים חסר.

14. שם ע' 248—251 (139 פעמים); 360—363 (17 פעמים).

15. שם 257—260. 16. שם 350—356.

רק במגילות שנתגלו במדבר יהודה אנו רואים בעברית ניסיון לסמן תוספת אורך בתוספת א (כשיש ו, י), או בתוספת ו (כשיש א, ה, י), או בתוספת ה (כשיש א, ו):
תוספת א:

ידעתיא: כי ליא מיא פיא אָניא עמיא נפשיא חרביא וחמתיא; נכריאים
כתיאים;

יאמינא; קָנואם (= לנום);
בוא(א) עמא אפוא בשפאותיכמה;
(עֲלִיָּהָ יָהּ וְכֹדִי; צִיָּהּ פָּרָאם וְנָאן כְּאַלִּי; אֲתוּם כְּלֵאיוֹת בְּאַוֵּן
וְאֶהְיֶה כֹּחַ)

(עֲנָר; מוֹרְאִיךְ; וְנֶאֱלָכָה הָאֲתִיו)

תוספת ו:
לוא = ללוא = כלוא, זואת = זואת, רואש = ראוש = רואשי = רואשכה,
מואדה, כצואן, יואמר, תאוכל וכד'.
תוספת ה:

בוה כוה פרעה נפשוה כוחוה ובחיקוה אותוה מה־אפהו = מה־אפהו
היאה הואה ההואה;

תוספת י: (ראישון הראישונה; ראישית).
בגיבוב הזה של אותיות אהוי – האחת באה מכוח הכתיב המסורתי, והאחת להארכת התנועה. נראים גם סופרי המגילות הללו, שלא הבחינו בהגיית הגרוניות ויכלו להשתמש גם באותיות א = ה (כמו ו, י) לסימון התנועות בדומה ליוונים ולפונים, כמוכח מן הכתיב המשונה „יאכה“ (= יֶכָה, יש' ל לא) ומשאר הדוגמות הנתונות בסוגריים למעלה. שיש בהן אלפיים כנגד הקמץ והצירי שלנו. אבל כל זאת – כמעט רק בשכונות של ימים או יומים; כלומר, האותיות א/ה/ו/י ניתנו כאן וזוגות כדי שיפרשו זו את זו, שאם תחסר אחת עלולים לטעות גם באיכות התנועה, ואולם בשאר הדוגמות שמחוץ לסוגריים אין ספק שהן לאורך בלבד ולא לאיכות. ולאו דוקא בתנועה מוטעמת¹⁷, אלא אף במחוסרת הטעמה, שכן מצינו: ידעתיא (יש' לו, כח), תיצו (= תאיצו, כב, ד), יאמינא (פשר חבקוק א, ד-ה), וזעום־הואה (מלחמת בני אור דף יג 4) – חיריק משוך ושורוק משוך גם אחר הטעם; ואין תופעה כזו יקרת המציאות גם בלשונות החיות (להלן § יג). וכל שכן לפני הטעם: בחרב לוא־איש, כיא־יש, כיא־אין, כיא־אם, כיא־לא, כיא־היאה, כיא־מה, כיא־באו וכד'. נמצאנו חוזרים ואומרים, אריכות לחוד והטעמה לחוד, ואין אחת נוגעת בחברתה. כשנתגלו המגילות הגנוזות הפליא בשעתו הכתיב הזה, ורבו עליו כל מיני פירושים, אבל בעצמו של דבר אין בו שום חידוש עקרוני אלא בעברית בלבד. זהו כתיב טיפוסי ללשון שקיפחה את הגרוניות ונשאר לה מלאי של אותיות מיותרות. למשל במנדעית הפתיב ליא (= לי) צביא (= צבי) וכד' הריהו חוק ולא יעבור, וגם הסיום יה מצינו שם¹⁸. צירופי אותיות מסוג זה לסימון תנועה אחת משוכה אנו מכירים גם בלשונות המערב (ov, et) ביוונית ובימינו

17. ילון, סיני כו, עמוד רפג הערה 72; ובן חיים: ספר אסף 96.

18. נלדקה, דקדוק מנדעי ע' ב הערה, וע' 95.

ie, oh בגרמנית; ea, aw באנגלית וכד'). וכשם שבימי הביניים הועתק המנהג מגרמנית ליידיש, כך אין מן הנמנע שהועבר המנהג מטראנסליטרציות יווניות לסורית ולעברית. רק בעברית לא הכה שורש הניסיון הזה, ועם גזיות המגילות במעורות נגנזה גם השיטה ולא הוחייתה עוד.

§ה. חירק קצר במגילות הגנוזות

מן הכתיב של המגילות הללו נוכל ללמוד עוד פרט אחר, והוא בעניין החיריק הקצר. דבר מוזר הוא שכתוב זה שופע ויום לתנועות שהן קצרות לכל הדעות. כגון: באוזנך, כופרך, הושלכתה, מדופא, מופה, כולם וכד'; אבל כנגד זה כמעט שאין בו יוידים לחיריק שלפני דגש ולפני שווא כפי שכבר הראה ילון (קריית ספר כו 164). יש רק: ריקמה, גיועו, פיתאום; אבל: מצידוק (= ז, הודיות יב 32), וכיבוד, לניכנעים (סרך היחד 11 ד 16) — כולן ספק יו (ü = ז), ובברית דמשק: לתיתו, השישי, וכימגששים, למילפנים — אבל ספר זה (דסתר ולא מגילה) אינו ממדבר יהודה, אלא מגזיות קהיר ואין לה אותה זקנות מופלגה; בדפי הפיוטים שבגזיות קהיר שוב אין זה חידוש ואתה מוצא חיריק מלא כמעט בכל שורה: בימעי אימו, תימשוך, תישבור, היכיר, תיקוה, ביניין, שביעתים, בקירבנו, תהילה וכד'. אבל בכתבי מדבר יהודה כמעט שאין זכר לכל אלה, כאמור — ובניגוד ליוזים. למה אפוא נשתנה חירק זה משאר תנועות קצרות שהן כתיבן מלא וזה נכתב חסר?

אם נשוב ונניח שסופרי המגילות הגנוזות היווני, סבורני שהחידה תוכל להתיישב. חסרון זה של יויד במגילות הגנוזות יש לו הקבלה גם בתעתיקים היווניים וגם בסורית: כל החירקים של צורת תפעל תפעל תפעל תפעל תפעל תפעל (ועל פי רוב גם בנין פיעל). וכן ב' כ' ק' מ', ואף מן עס' — בתעתיקים כמעט שאין כנגדם, אלא ε¹⁹. (אף יש שאות זו כתובה כנגד מה שבטברנית סגול או פתח). איכותה של ε נראה שהייתה ניטראלית או קרובה ל־מרכוזית, אולי כעין the שבאנגלית. גם השם הלל מועתק ב־ε, וכן במשניות כתב יד קויפמן מנוקד הלל, שלא כבמקרא. הרבה סמוכים לכך גם מסורית וגם בקטעי התרגום הארץ־ישראלי המנוקד טברנית: מצותיה, לְבִיּוֹן, עֲשֹׂרֹן, וְכִרְכָּחָה, מִן (= מן), בְּדִמּוֹת, בְּחֻמִּיָּה, לְשָׁכָם (ב' ק' שבמסורתנו), וכיו"ב לרוב²⁰. אם נניח הגייה "סורסית" כזאת גם במגילות — ויש בהן עוד ארמיוזים אחרים הרבה — אין תמה שלא כתבו יויד במגילות, ולא, בתעתיקים, אלא ε. לשון אחרת: במבטאם של בעלי התעתיקים ושל סופרי המגילות כאחד כמעט שלא היה חירק קצר. ומצד אחר מנהגם לכתוב חוּזְקִיהוּ (= חֻזְקִיהוּ), רוּנָה (= רֻנָה) וכד' והכתיב בתרגום אונקלוס רובקָה⁴⁸ (= רבקה), ובירושלמי מוקדשא, מוגדלא — מעיד על הגה אחר ושוב לא חירק! הרי הסבר להיעדר יויד²¹.

19. מקרי ε (ולא ε) מועטים הם, וכבר ניסו לתרגם בהשפעת השיין (עי' Brönno 285).

מעין זה מצאתי בשם שְׁמָלִי (עורא ב, מו) שבניקוד הבבלי הוא מסומן בחירק, לוח 87, ZATW 46 (1928).

20. Kahle, Masoreten des Westens II, 6—28. (להלן בקיצור: MdW).

21. על יחסי התנועות o/u/ü/i במבטאים העבריים ועל גלגולי הקמץ החטוף בכתיב היד

ידובר במקום אחר.

מושג של זמן, כגון: חוטפין מצה לחינוק (=ממהרים להאכילו, תוס' פס' ט); מיתה חטופה (= מיתה פתאום, במהרה, שלא שהה בחולי אפילו יום אחד, מועד קטן כח). — כולם מושגי מהירות וחפזון.

אף נתייחדו שני מיני מושגים לקיצור התנועה, „חטיפה” ו„קטיפה”: אין עונים לא אמן חטופה (=אָמֶן) ולא אמן קטופה (=אָמֶן, ברכות מז.), כלומר, אין לקצר לא את הברת הקמץ (אָ) שבתחילת התיבה ולא את הברת הצירי (מֶן) שבסוף התיבה²², ומי שאינו עושה כן ועונה אמן חטופה „יתחטפו ימיו” — כל כך! וכן הוא באוריגנס, אריכות הצירי מוכחת בתעתיק (η): αμην; אבל לאורך הקמץ לא הייתה אות מיוחדת, כי הסימן α אחד היה ובהכרח שימש את כל המידות (ע' בלוח § ג). ובדרכנו נעיר, שגם בכנסייה האנגלית כיום מקפידים להאריך ב-a ואף להטעים בשתי הטעמות מפורשות amén.

נמצאנו אומרים, המושג „חטיפה” חל על כל קיצור של תנועה, בין בהברה פתוחה (אָ שבתִּיבַת אָמֶן) ובין בסגורה (חֶד שבתִּיבַת אָחֶד). אחד בתחילת התיבה ואחד בסופה. ומונח זה נמשך שימושו במסורה ובדקדוק בכל הדורות. למשל, שֶׁלַח מֶלֶךְ/שֶׁלַח חֹשֶׁךְ (תהלים קה כ/כח) — בשניהם הטעם נסוג (שֶׁלַח) ואין הטעמה לַפֶּתַח (חֶד), אלא שכאן הפתח מוארך בגעיה כדי להפריד בין החיפּוּתִים, וכאן אין צורך להאריך, אלא הוא חטוף, קצר: „חד חטף וחד געיה”, כלומר חֶד/חֶחֶךְ²³; ועוד נוסף שם ביאור, סימן לזכירה: „שלוחיהו דמלכא זריון, (שלוחי) דחשוכא (מ)מתינין” — כלומר, הפרש באורך הזמן, ובכך גם הפתח הזה (חֶד) נקרא „חטף”, אף שהברחו סגורה.

כיוצא בזה בדקדוקי הטעמים § 32: „כל לשון יראה — געיא (=יִי־ראו), כל לשון ראייה — חטף (=יִי־ראו), כלומר, חירק חטוף, שנהגה בחיפזון, בלי געיה, ואין כאן הפרש בסוג השווא (ך), שכן למרות הגעיה השווא נח: „וביניהם האות לא מפק” = אינו יוצא בפה (דקה”ט § 31). אין אפוא הפרש אלא במידת החירק: כאן חירק־געיה וכאן חירק־חטף או חטף־חירק, חירק קצר. ואין צריך לומר, שגם צירופי השוואים (יִי־ראו) וגם שוואים סתם — כולם כאחד נקראו „חטף” בעברית (בעיקר במסורת טבריא) ו„חטיפה” בארמית. (בעיקר במסורת בבל)²⁴, וכולם לקיצור התנועה. כיוצא בזה אחר כך בערבית „כטיפה מכטופה”²⁵ — טרמינולוגיה מעורבת, והכוונה אחת.

22. המושג „קטופה” לקיצור התיבה מסופה דומה להפליא למונח היווני apokope, ואין זה מונח יחידי מחורת הלשון והשירה המגלה קירבת מושגים. ר' למשל המושג „מלעיל” = anabaiein ton tonon במילון לידל־סקוט (1910), ע' 99, מס' 8; וכן „על רגל אחת” — ביטוי יווני למידת הזמן של רקיעת „רגלי” אחת במקצב השיר (שם, ע' 1157), מומחים לדבר ודאי יוסיפו וימצאו מגעים כאלה עוד.

23. פרענסדארף, המסורה הגדולה (1876) ע' 352, כי גינצבורג, המסורה ב 626; „געה ולא נחטף”, וכן המסורה ג 381.

24. „שוא היא חטפא” — מסורת ציפוט קאלי שפירסם כי גינצבורג, המסורה ג 275, § 33, ובדקדוק של באואר וליאנדר ע' 108.

25. לוי קורט; מאמר על השוא, כה, 6. על הניגוד כטיפה/תקילה (י/י) ידובר להלן § יא.

This content downloaded from 154.59.124.85 on Tue, 18 Feb 2020 21:47:58 UTC
All use subject to <https://about.jstor.org/terms>

הפשוט גם הוא אינו מסמן אלא איכויות בלבד. בתיבה כגון אֲאֹסוֹף, יֵעָשֶׂה²⁸ — אין הסימן מלמדנו מה מידת התנועה, עד שבא הניקוד המשוכלל ומפרש: אֲאֹסוֹף²⁹, יֵעָשֶׂה — חטף-צירי, חטף-פתח, וכן חטף-שורק, חטף-חירק וכו'. הווה אומר, גם בא"י וגם בבבל לא נשתכללו שיטות הניקוד אלא בשביל לסמן תנועות קצרות בסימני „חטוף“; אלא שהשכלול הבבלי הרחיק לכת יותר מן השכלול הטברני: בטברני אין מסמנים אלא קיצורן של שלוש איכויות בלבד (אָ אֵ אִ), ובבבלי גם לחירק (אֶ) וגם לשורק (אֱ=אִ). ועוד, שבטברני אין מסמנים חטופים אלא להברה פתוחה, ואילו הבבלי הכליל את השיטה לכל תנועה קצרה שהיא, בפתוחה כבסגורה, בגרוניות ושלל בגרוניות, בתחילת התיבה כבסוף התיבה — כל תנועה שהיא „מחוטפת“ (§1) הרי זו מסומנת ב„חטפא“.

כוונת הדברים הבאים בפרק הזה להוכיח שאמנם כך הדבר, שהניקוד הבבלי בצורתו המשוכללת (ה„מורכבת“ kompliziert) — כל עצם שכלולו לא נוצר אלא לסמן הפרשי אורך, למשל:

בשֶׁמֶךְ / יִשְׁמַךְ (ירי, כט, כה/כב)	—	בניקוד הבבלי המשוכלל מבחינים: שֶׁ / יִשְׁ (ī / i=)
שֶׁחֶן/גִּמְלָךְ (יח' כג, מא/עוב', טו)	—	שֶׁ / מִ' (ū / u=)
אֶתְכֶם/עֵינֶכֶם (יש' מב, ס/יח' ט, ה)	—	אֶ / עֵ (ē / e=)
ואֶצֶרְךָ/יִשְׁאָלְךָ (יש' מט, ח/ירי, כג, לג)	—	אֶ / אִ' (ō / o=)
חֶלְלִי/סֶלְלִי (יח' לב, כ/ירי, ח, כג)	—	חֶ / סֶ (ā / a=)

את כל ההבחנות הדקות הללו אתה מוצא בכתב היד הבבלי „מטוברן“ שמשנת 916²⁹ וכיוצא בהן בקטעי הגניזה הבלתי-מטוברנים מן המאות הקודמות שפרסם קאלה²⁸ והוא יסוד היסודות בניקוד הבבלי המשוכלל. שיטה זו מבחינה אפוא היטב בין תנועות גדולות לקטנות, כאילו יצאה מבית מדרשם של משפחת הקמחים, ומעניין הדבר שאין הנקדנים האלה משועבדים לכתיב של האותיות (ו, י), אלא מנקדים חירק גדול או שורק גדול גם בזמן שהכתיב חסר. אמור מעתה, בקיאים היו ב„תורת התנועות“ מאות רבות בשנים לפני ר' יוסף קמחי, גם לא נזקקו להדרכת המתג שמסוף ימי הביניים. בקיאות זו בדקדוק מגיין להם? על כורחך אתה אומר, הפרשי מידות באורך התנועות באו להם במסורת שבשמיעה משנים קדמוניות. אולי הייתה גם תיאוריה מסוימת בידם שלא הגיעה לידנו, אבל החוקיות שבניקוד הזה מוכיחה שהייתה במסורתם שיטה פונולוגית משוכללת לכל פרטיה, שהקפידה להבדיל תנועות קצרות מארוכות ככתוב היום בכל ספרי הדקדוק — וכל זאת דורות רבים לפני מדקדקי ספרד ואף לפני רב סעדיה גאון. הניגודים מסוג הדוגמות הנ"ל בלבד דיים להוכיח את הפרשי האורך ואין צריך להוסיף ראיות עוד.

28. Kahle, Masoreten des Ostens, 1913 (להלן בקיצור: MdO) עמוד 185, 186.

29. מיכה ב יב ועוד: Strack, Prophetarum Codex Babilonicus Petro-

politanus (1876).

§א. סימן החיטוף (א' א' א' א') אינו לחוסר הטעמה אלא לקיצור התנועה

יכול אדם שישאל: מניין לנו שכוונת הסימנים האלה להפרשי אורך? שם תכליתם אחרת, להפרשי טיב, להפרשי הטעמה, לנחות השווא וכד'; אם נבדוק את כל שאר האפשרויות, ניווכח ששום אחת מהן לא תיתכן, ואין כאן אלא סימן כמותי בלבד.

כבר מצורתם של סימני החיטוף (א' א' א' א') אפשר להבין, שלא באה תוספת הקו מלמטה אלא לקצר את התנועה, כשם שתוספת שווא מקצרת בטברנית (י: י: י:). קו החיטוף בניקוד הבבלי כמוהו כשווא הטברני. סימנים אלה אינם אפוא אלא חטף-חיריק, חטף-צירי, חטף-פתח, חטף-קמץ וחטף-שורק, אלא שהם משמשים כאמור, גם בהברה פתוחה (כבטברנית) וגם בהברה סגורה (שלא כבטברנית) — בכל המקרים אינם אלא בשביל לחטף את התנועה מלהימשך (u ö ä ē i).

שם האמר, לא לקצר באו, אלא לשלול את הטעם? כלומר, לא למצט בכמות הזמן אלא בכמות הכוח? ובאמת כך הגדיר קאלה את הסימנים האלה בכל דף ודף בספרו: unbetont (= בלתי מוטעמות)³⁰, אבל כל הקורא ברציפות אפילו עמוד אחד מנוקד בשיטה הזאת ייווכח מיד, שהגדרה זו מוטעית מיסודה והיא מטעה את המדקדים זה כשני דורות. הרי לקט של מלים כגון: מראשיתו, מוצאיכם, בישועתי, העירותיהו, חוצותיו, תירושך, תועבה, יורידם, עולמים, עוללות, לידיד, בימיני, ביהודה, וזריתי, האומר, אנכי וכן כל פועל, קעל וכד' לרוב מאד — בכל אלה יש הברות מוטעמות וגם בלתי מוטעמות, ולפי הגדרתו של קאלה היה בדין לסמן את הבלתי מוטעמות כך: $\dot{\text{u}} \dot{\text{o}} \dot{\text{ä}} \dot{\text{ē}} \dot{\text{i}}$ (= "unbetont"). והנה לעולם אין סימן כזה בשום הברה מן התיבות הנ"ל. למה? מפני שאין הן קצרות, על כן אין להן "חיטפא".

כיוצא בדבר התיבות הקטנות כגון אם-עם, שלכאורה ניקודן משתנה לפי טעמי הנגינה: אם-/אם וכן עם-/עם. אבל תיבה כגון פי- אין ניקודה משתנה לעולם, אפילו היא במקף והיא בבחינת unbetont, גם אז החיריק גדול. שוב למה? מפני ששני דברים הם, הטעמה לחוד ואורך לחוד, ומלה כגון כי- אין דרכה להתקצר, כפי שכבר ראינו בכתוב שלה במגילות הגנוזות (§ד) ולפיכך אין היא ננקדת כי- אלא לעולם כי-. אמור מעתה, לא הטעם קובע אלא האורך קובע, על כך מיוסדת כל השיטה, זה ניקוד כמותי מובהק.

קאלה עצמו לעתים מרגיש בדבר, אבל אינו מוציא את המסקנה. בדקדוק של באואר וליאנדר ע' 134 הוא אומר בהבלעה, שתנועה בלי חיטפא ארוכה היא, ואף על פי כן כשהוא מעתיק תיבה כגון הלבשני, לירושלים, הוא שוכח לסמן שהחיריק ארוך (בי, לי), אף שעשה כן בתיבת תושיעני (שי, ע' 135. וכן בתחילת ספרו MdO: ולני' ולנכד' — כאילו כל 4 החיריקים שוים, אבל בתצלום³¹ יש הבחנה מפורשת: כאן גי' וכאן נכ'.

³⁰ MdO ע' 102—103.

³¹ Kahle, Die hebr. Bibelhandschriften aus Babilonien, ZAW 46 (1936).

לוח 21. וכן השלים קאלה וניקד תיבת תרעם בפתח גדול (פ), עמ' 83, מסוק 61. אבל בתצלום שבלוח 66 כתב היר קרוע הוא, ואין סימן כזה, וגם לא ייתכן בשיטה הבבלי: פתח כזה חטוף הוא המיד (י').

שמא תאמר: אין הקו התחתון לקיצור, אלא לסגירת הברה בשווא נח? וכך אמנם הגדירה רבים, וגם ילין בדקדוקו (ע' 77). וכך נראה הדבר במבט ראשון. אבל גם זה אין לו יסוד. למשל בתיבות מִדְּכִי³², אִמְרָת³³, יִצְבְּרוּ³⁴ — סימן שנה פעמים, אחד לסגורה ושכנו לפתוחה. ובכן אין החיטפא לשוא נח דוקא. וכבר אמרנו שגם לחוסר הטעמה אין היא משמשת, שכן לעולם אין מנקדים יִשָּׁב יִשָּׁב יִשָּׁב, אם כן מה תפקידה? על כרחך אתה אומר למצט בכמות התנועה ותו לא. אפשרות אחרת אין.

• •

מוזר הדבר, ששיקול פשוט כזה על תפקיד החיטפא — בדרך של אלימינציה — לא היה בכוחו להכריע את ספקותיהם של חוקרי הניקוד, ועד היום תפיסתם את החיטפא מעומעמת היא. גם ברגשטרסר אומר בדקדוקו ע' 63, שאין להבין את תכלית הסימן הזה: „משמעה... אופייה... אינו ברור... עמום כולו“. אבל בעצמו של דבר מה קשה להבין כאן? רק מי שהוא שבוּי בתיאוריה של גייגר אינו יכול לתפוס כיצד ייתכן ש־250 שנה לפני „המצאתו“ של קמחי באו נקדנים וכבר ידעו את „סוד“ תורת התנועות וסימנו את הקצרות. אבל קודם שנתפשטה סברתו של גייגר, לא נתקשו החוקרים בהבנת החיטפא. למשל בשנת 1876, כשהדפיס שטראק את ספר הנביאים בניקוד בבלי²⁹, לא התלבט הרבה והגדיר את החיטפא בפשוטה כמשמעה: brevis (=קצרה, ובזה קלל את הפתוחות עם הסגורות), בניגוד לשאר כל תנועות שאינן brevis אלא simplex (=פשוטות, מה שקמחי מכנה „גדולות“). רק משעה ש„נחבססה“ הדיעה של גייגר (§ א) והתחילו לערער על תורת הקמחים (כגון פיליפי ואחרים) נתערפלה גם הבנת הניקוד הבבלי, גם כל פרסומיו של קאלה לא סייעו כלום להבהרתו, אלא אדרבא, הוסיפו לסבכו. זוהי דוגמה מעניינת בתולדות המדע, כיצד אמונה בהשערה מסוימת מסלפת דעות חכמים והוגה אותם מן השיקול הישר לנתח את הדבר בדרך הפשוטה ביותר — מפני שהוא פשוט יותר מדי.

• •

אותו קו החיטוף תפקידו לקצר את התנועה גם לפני דגש אלא שבסגירת דגש הקו למעלה (אֵ אֵ אֵ אֵ), ובסגירת שווא ובשאר תנועות חטופות הקו למטה, כאמור (אֵ אֵ אֵ אֵ). למשל צִדְקִיָּהוּ, מִשְׁמַךְ וכד' — כולם בקו, מלמעלה או מלמטה, כי שווים כולם שהתנועה קצרה, מחוטפת. וכבר הגדירן יפה שמחה מינסקר לפני 95 שנים³⁵, שכינה את זה „חטף דגושי“ ואת זה „חטף נחי“, שיהא השם „חטף“ משותף לשניהם. אף נמצא כתב יד מהודר ומדויק שנוהג לסמן את שני הסוגים בשווה, בקו של חיטוף רק מלמעלה³⁶. ואין צריך לומר שיש סוג

32. שם, לוח 66.

33. כן בניקוד המשוכלל בכל מ' גרונית.

34. MdO ע' 2.

35. מינסקר: מבוא אל הניקוד האשורי (1869), ע' 15.

36. MDO קטע 36 שבספר 85, 148; והוא כתב-יד המתואר בע' 182: ZAW 46

11 Kc (1928).

שלישי. חטף סתם כבטברנית (לאותיות אהח"ע) – ובלי שום סגירה; עקרון הסגירה, כאמור, אינו קיים בניקוד הבבלי. כל שלושת הסוגים אינם אפוא אלא אחד: תנועות קצרות – וזה כל שכלולו של הניקוד ה"מחוסף". הזה לעומת הניקוד הבבלי הפשוט: לא נוצר אלא להדריכנו אימתי לקצר בתנועות.

§ י. הבבלי מסמן תנועות. הטברני מסמן הברות

ראינו 3 מצבים בתנועות קצרות, כהגדרתו המוצלחת של פינסקר: חטף, חטף נחי, חטף דגושי – וכל שלושתם היוו סוג אחד בעיני הנקדן הבבלי, ובצדק. שכן מבחינת כמות הזמן אין ביניהן ולא כלום. לעתים ייתכן שכל שלושתן יודמנו בתיבה אחת, כגון קֶלֶקֶלָקָה (ā ā ā), וְאֶרְאִים (ā ā ā), ובניקוד הבבלי המשוכלל סימונן ב־3 חטיפות זו אחר זו. להלן נראה שגם בעיני רב סעדיה גאון נחשבו כל שלושתן סוג כמותי אחד בניגוד לארוכות ("ממדודה"). והוא עקרון פונולוגי בריא שהיה נהיר גם לשאר טברנים. למשל בתיבות $\text{הַמֶּלֶךְ} = \text{הַמֶּלֶךְ} = \text{אֶבְרָהָם כֹּהֵן}$ (ā ā ā), ואם כן למה לא יינתן סימן דומה לשלושתן: $\text{הַמֶּלֶךְ} = \text{הַמֶּלֶךְ} = \text{אֶבְרָהָם}$ בשביל לָסֵמֵן את קיצורם? הלא כל שלושתן "קלות" (כְּפִיפָה)? זאת כבר ניסה לטעון פרשן טברני אחד³⁷ וזה ביאורו: כל תנועה "קלה" הכרח שיהיה לה שווא (ממש כעקרון החיטפא של הבבלים!). אלא שבכמה מקרים לדעתו אי אפשר, כגון הַמֶּלֶךְ – הדגש מונע שווא, אֶבְרָהָם, אמנם האליף "כפִיפָה", אלא שהשווא השני מונע מלסמן זאת (אֶבְרָהָם), כי לא ייתכן שני שוואים בתחילת התיבה³⁸, וכדומה תירוצים גראפיים.

הניקוד הבבלי באמת סימן את כל הקצרות הללו בחיטפא (או =) ולא נזקק לתירוצים כאלה. תיבה כגון אמרָם – לפי שיטת הטברנים לא ייתכן לנקדה אֶמְרָם, אלא הכרח לשנות בניקוד בין אָ ובין מְרָ, אף ששתייהן כאחת קצרות (ā): בטברנית עקרון גראפי הוא שאין כותבים חטף, אלא אם כן הברת ā פתוחה (אָ), ולא כשהברת ā סגורה (מְרָ). וכנגד זה הבבלים מנקדים את שתי התנועות בשווה (אֶמְרָ), ולא איכפת להם בעיצור אם יש סגירה או אין סגירה; הבבלים מנקדים תנועות (ומתעלמים מן העיצורים), הטברנים מנקדים הברות (כלומר לפי הצירוף תנועה+עיצור).

הוא הדבר בתיבת קֶדְדוֹ או מֶרְדְּכִי: בבבליית שתי התנועות קצרות בשוה (קֶדְדוֹ, מֶרְדְּכִי, ט), אבל בטברנית מבחינים לפי סגירת ההברה בעיצור (קֶדְדוֹ)

וכן בתנועות e: השמות אֶלְעִזֹר/אֶלְעִזֹר נקדן טברני משנה ביניהם, ולבבלי שניהם כאחד שוים: אֶלְעִזֹר=אֶלְעִזֹר³⁹. הניקוד הבבלי בצורתו המשוכללת הריחו אנאליטי ומתקדם יותר, וכנגדו הטברני הריחו ככתב של הברות, וכמותו כנסיגה מן הכתב הגמיש של הגאים לכתב הנוקשה של יתדות.

37. לוי קורט: מאמר על השוא כה 12.

38. קורט לוי לא עמד על כוונה זו של אותו פרשן טברני, ומשום כך לא השלים כהלכה

את החסר בכתב היד שם בשורה 15.

39. למשל: וְאֶלְיָדֵעַ וְאֶלְיָסֵלַס (דח"ג ח), אבל בבבליית: אֶלְיָדֵעַ וְאֶלְיָסֵלַס, ר' בלוח 89, ZAW 46(1928).

שום תוספת של געיות ומתגים שניסו להטליא על הניקוד הטברני כדי להבחין בארוכות לא הצליחו לתקנו ולהביאו לכּושר ההבחנה הכמותית שבשיטה הבבלית, שהיא מחייבת להגדיר כל אחת מ־6 תנועותיה לכאן או לכאן: קצרה או לא קצרה.

וכדוגמות הנ"ל אפשר להדגים בשאר כל איכויות, למשל בתנועת ׀ שלפני יו"ד: ׀יגיד, ׀יגון, תִּישב, כִּיד וכד'. היגוי זה עתיק הוא, עוד מלפני המצאת השווא, כמוכח מן הניקוד הא"י⁴⁰. המצאת השווא לנקד ׀יגיד, ׀יגון, תִּישב, כִּיד, ירָקִיה וכד' לא באה אלא קצרה בחיריק הזה, כי מסימן החיריק בלִבד אין לדעת מה ארכו. והנה בבבלית סימן החיטפא מביע זאת בדיוק: יִמְלִיה⁴¹, כלומר חיריק קצר. ולא איכפת לו לנקדן שחיריק ראשון סגור (יִד־) ושני פתוח (מִד־); בדומה לתיבת יִצְבְּרו (ס § ט): יִצְב־, הניקוד שווה. כאמור, אין הוא מנקד חברות כטברנית אלא תנועות, ובכן לא לפי סגירתן אלא לפי מידתן.

מאחר שראינו, שעקרון הכמות (הנהוג בבבל) ברור היה גם לאותו פרשן טברני, שוב לא נתפלא שכמה מדרכי הבבלים חדרו סוף סוף גם לספרים המנוקדים טברנית: תְּכִינִית, שְׁרָשֻׁם, כָּל־, שְׁפִטְנִי, חֲנִי, יִפְרָץ־בִּם, שְׁלֹש־אַלֶּה קָךְ־שָׁךְ וכד' – קמץ חטף זה אין לראות בו אלא חיקוי מדרכי הבבלים. וכבר נתן לו הכשר בספרינו גם אחד מנאמני המסורת הטברנית, בבבל אחרי רב סעדיה גאון, הלוא הוא רב האיי, שלפי דעתו מותר וגם ראוי להבחין בניקוד בין שְׁמִירָה, שְׁמִירָה, קְרִיבָה/קְרִיבָה, אֶכְלָה/אֶכְלָה, חֲכָמָה/חֲכָמָה וכד', מפני שבמלים כאלה הפרש האורך משנה במשמעות⁴². ולא עוד אלא שלבעלי המבטא המערבי (אחר כך המספריי, § ו) שהגו קמץ ארוך a וקמץ קצר o – להם היה בשיפור הזה משום מְשֻׁנָּה־תוֹעֵלָה, שכן סייע להבחין לא רק בכמות אלא אף באיכות (o/a) וניקוד זה החזיק מעמד בכחבי היד במערב אירופה עד לאחר המצאת הדפוס שאז סולקו החטפים האלה והוחזרו הקמצים ליושנם הטברני כבספרי „בן־אשר”.

40. Kahle, Masoreten des Westens I כִּיד משמרות: וִידֵע (כד III) לִיגון (יב III) לִיִּישב (יא V) חִיִּישב (VI) לִיִּישב (ד III) וִיגִיד (ג VI) ועוד הרבה בכל מיני טכסטים, גם טברניים (ר') למשל ילון: קרית ספר י 58) וגם בבליים לרוב; וגם בתערובת: קָיִום, קָיִום – החיריק הטברני מלמטה בא לפרש את איכות החיטפא הבבלית שלמעלה, ר' לוח 65, ZAW 46 (1928). אמנם היו גם שלא הגו חיריק, ר' מאמרי בתרביץ כו 40.

41. MdO ע' 89 פסוק 24. ושים לב להבדל שבניקוד חֲזָקִיהו/יִרְמִיָּהו: חטף דגש/חטף סתם.

42. הר כ"ב, חרשים גם ישנים, חוב' 2 ע' 12. דברי רב האי שולבו בלי שם אומרים לחון, מספר טעמי המקרא המתייחס (בטעות!) לר' יהודה בן בלעם, פאריס 1565 דף B II. ספר זה אינו אלא תרגום מקיצור „הורית הקורא” ויידון במקום אחר. הִכְשֵׁרוּ זה לנקד שְׁמִירָה, קְרִיבָה, אֶרְכָּה וכד' יצאו עליו עוררים, ר' דברי המחבר האלמוני שפרסם קורט לוי, עמוד לח 21; וכן התנגד אלמולוי, הליכות שבא, מהדורת ילון, עמוד מח-מט.

ואגב אורח, כל אותו פרק ארוך על ה־קמצים " (א: דף C IV – A IV) חיבור בסני עצמו הוא, וייתכן שגם הוא אינו אלא „ספר הקמיצה” לרב האי גאון, ואכמ"ל.

המשך אף. גם במושגיהם של ראשוני מדקדקינו נחשבו שחיהן סוג אחד הנקרא הכרה "כבדה" (قيلة), כמו "בולטת" (prominent) במושגינו שלנו: בולטת באורך או בולטת בהטעמה. קוראים היו "כובד" לא רק להטעמה, כגון "כובד הסלוק" ⁵⁰ או "געה כבדה" ⁵¹, אלא לכל קמץ סתם, כגון בתיבת בָּצִים או בתיבת עֲנִי, בניגוד לקמץ של עֲנִי. שזה קמץ "כבד" (=אורך, אף שאינו מוטעם!) וזה "קל" (=קצר) ⁵². וסבורני שניגוד זה בין תנועות "קלות" ל"כבדות" (או "חמורות") מצוי לא רק בטקסטים ערביים, אלא כבר בעבריים הקרובים לדקדוקי הטעמים ⁵³. שיטת הסימון של הבבלים ושל הקראים וכן הכינוי המשותף הזה של "כובד" גם לטעם וגם לאורך – כל זה מוכיח שלפי מסורת קדומה שניהם נחשבו דבר אחד, ולא הטעם היה עיקר אלא הכמות.

עד כמה מעורבים היו שני הקריטריונים האלה (טעם ואורך) גם אצל מדקדקי המערב יעידו מושגיהם של תלמידי מנחם ושל חיוג' שבספרד. גם לפי הגדרתו של חיוג', מלעיל פירושו כמותי: שהתנועה שלפני האחרונה משוכה יותר מן האחרונה, כגון שֶׁצֶר (שֶׁאֶר), חֹדֶשׁ (=חֹדֶשׁ) וכד', ואלה דבריו: ופתרון "מלעיל": נפילת השוכן השני (=צֶר, חֹדֶשׁ) והעמדת הראשון ⁵⁴ (=שֶׁאֶר, חֹדֶשׁ); וכן כל הסגולים, ולא חשוב אם אותיות המשך א' ו' יי "כתובות או אינן כתובות" ⁵⁴, (שים לב, שגם הבבלים קראו למלעיל בשם הכמותי "ניגרא" ⁵⁵, שפירושו בסורית: אריכות), ורק אם הייתה אריכות גם בתנועה השנייה, כגון צֶשֶׁן (=עֶשֶׂאן), בָּקֶר (=בֶּאֱקֶר) – הרי זה "נקרא מלרע" ⁵⁴. כך הן הגדרותיו של חיוג', ובוה הוא מתעלם מכל יסוד אחר שבהטעמה חוץ מיסוד הכמות, כלומר משך הזמן. וכן בדיוק הייתה השקפתם של תלמידי מנחם: אם בא משורר כדונש שמסני המקצב הערבי שבשיריו הוכרח לקצר בצירי (אומר=אומר) הרי זה הופך מלרע למלעיל ⁵⁶, גם לפי תפיסתם – אורך או קוצר הוא הקובע מה מלרע ומה מלעיל.

⁵⁰. כי גינצבורג, המסורה ג 51 טור שמאל נאמצע, תַּקֵּל אלסלוק- בתיבת אָרֶץ.

⁵¹. קורט לוי, מאמר על השווא ד 18, ה 13, יס 12: "גאעיה תִּקְלִיה".

⁵². שם יס 7, כ 17, כד 12–14 ועוד, וכן במחברת התיג'אן מהדורת דרנבורג ע'.

⁵³. שְׁמֶרָה – "כדי לחטוף בקמץ ו לה ק ל בו, כדי שלא יכבד"; ⁵⁴. 68: "אות נמשך וכבד ואורך" – ועוד פעמים אין ספור בכל ספרי הדקדוק.

⁵⁴. למשל בטקסט העתיק מגניזת מצרים שפרסם יי מאן בס' היובל לפאול האופט (1926) ע'.

⁵⁵ וגם שטראק בדקה"ס ע' XIX: "קול וחומר, חטף ודגש וניצב וחוק ורפי" – אין בי ספק שהכוונה לתנועה "קלה וחמורה" (=כבדה), ולא לפסוקי קל-וחומר כפי שסבור מאן שם ע' 118, כי מה ל"קל וחומר" בתוך ענייני ניקוד? וגם בדקה"ט החילת § 86 אתה מוצא: "א' א' ח ח מ ו ר ה" (=הכבדה) דווקא לצירי ולחולם, שתי התנועות הארוכות תמיד. סבורני שאין זה מקרה. (פירוש אחר לכך ר' בן-חיים, לשוננו יח 98).

⁵⁶. חיוג' 1, ספר הניקוד, מהדורת גוט (1870) ע' III = 122. וכן להלן ע' XIII =

126: "השוכן אשר בשבילו נקרא 'מלעיל' והוא הו" (=חֹדֶשׁ). 'שוכן, נח, רָךְ, רפה' וכד' – כך היא הסרמינולוגיה של מדקדקי עֶרֶב, יהודים ולא יחודים, לציון אורך התנועה.

⁵⁵. דקדוק של באואר וליאנדר ע' 130.

⁵⁶. תשובות תלמידי מנחם, מהדורת שטערן (1870) ע' 26 למעלה, וכבר הביא זאת ילין

בספר היובל לשפאול קרויס ע' 120, אבל לא הבלים את העיקרון הכמותי שבתפיסתם.

וכמו כן המונח הכמותי מִדָּ (==משך). לפי חיוג' מושכים את התנועה המוטעמת אפילו לפני דגש: יִסְבוּ (==יסאבו, 3256) — כאילו הייתה אליף ביניהן בכתב הערבי לִ, אות הַמֶּשֶׁךְ. כלומר נח רפה', 234, וכן יִפְסוּ יִמְקוּ גִּזּוּ (==ימאסו ימאקו גִּזּוּ, 1251, 14, 224¹⁷). ולמרות הדגש.

ואין הטרימינולוגיה הכמותית הזאת מבולבלת בדבריו אלא יש בה שיטה כלשהי:

„העמדה” – לאורך שיש עמה גם הטעמה: טעם מפסיק או משרת או מתג וכד’;
„גח המֶשֶׁךְ” – לאורך של אהוי (בכתב או במבטא) כ ש א י נן שורשיות;
„נח נֶסֶח” – “ “ “ “ “ “ “ כשהן שורשיות ונעלמו:
„מִי עֵין וכד’.

כל זה להלכה, אבל למעשה תנועה ארוכה ותנועה מוטעמת דבר אחד הם לשיטתו ושתיהן בחזקת מד^ו (=משך). כאמור, ובכן: אָסאַפּו 232¹⁷, הוּדאַקו 229⁵, הִסאַבו 226⁹, גַּאגוֹי 1230¹², אָסִיבו 10255¹⁰, אָסִיבו 4223⁴, וכל שכן באין דגש: אָסִיב 1222¹², אָשוּב 1170¹⁰ מִימִית 275 — בכל אלה שתי ההברות שוות בעיניו, שתיהן משוכות. ואין בין מלעיל למלרע כגון רוֹזִי/רְזִי אֵלָּא „וּו המשך“, 2225², כהגדרתו הניל. וכדין סגירת דגש כן בסגירת שווא. כגון פֶּצְלֵנוּ, פֶּצְלִי: אין ההבדל בין מלעיל למרע (קָמְתִי/וְקָמְתִי) — אלא בהפרש של אות הנוח הרפה: קָמְתִי/וְקָמְתִי, 1267¹², הפרש במשך הזמן!

גישה כמותית זו בהגדרת האקצנט לא ברו להם תלמידי מנחם וחיוג' מלבם, אלא מיד נראה, שהיא ביסוד שיטתם של הסורים, הטברנים והבבלים, ואין ספק ששורשי ההשקפה הפונולוגית הזאת קדומה הרבה יותר. זיקה כזאת בין גובה הטון לאורך התנועה (וכן בין חוזק הנישוף לאורך) אתה מוצא כבר אצל היוונים. אמנם להלכה היטיבו חכמי יון לדעת מאז ומעולם, שיש שלושה סוגי הבלטה: גובה הטון, אורך הזמן וכוח הנישוף, אף היו להם סימנים מיוחדים לכל אחד משלושת היסודות. אבל גם זאת ידעו, שבביצוע למעשה האחד גורר את חברו ולעתים קשה להפריד גובה (או חוזק) מאורך. הפאיסטיון, המדקדק היווני מאלכסנדריה במאה ב' אח"ס, נותן הסבר תיאורטי למציאות הזאת ובפירושו הוא אומר: "מחמת חדות הקול (=גובה הטון בלשוננו) — כפי שכבר נאמר גם בנישוף — נוצרת האטת הזמן", ואנשי המקצב מלמדים שהטעם הגבוה

57. ח' י' ג' ש' ע' III 20, 22 וכן בספרו על פעלי חנוה והכמל, מהדורת יאסטרוב (1897) ע' 1148⁸⁰³ (הספרות הרגילות — כאן וגם להלן — מכוונות לעמוד, החלויות — לשורה).

מביא לידי הארכה מסוימת: $\lambda\sigma\varsigma$ שבתיבת $\alpha\lambda\lambda\sigma\varsigma$ ארוך יותר מ־ $\lambda\sigma\varsigma$ שבתיבת $\phi\acute{\iota}\lambda\sigma\varsigma$.⁵⁸ וזה ממש כבאיטלקית של זמננו, שבה כל הטעמה מוסיפה קצת אריכות לתנועה. בין פתוחה ובין סגורה, אפילו סגורת דגש. לא מן הנמנע שהייתה זו תכונה משותפת לכמה לשונות בים התיכון, יוונית, רומית, סורית ועברית מאוחרת, שהיה מגע הדוק בין דובריהן, וכל שכן בין תורות הדקדוק שלהן.

גם בכתב היווני העממי (לא בקלאסי) אירע לפעמים כדבר הזה: תנועה קצרה ϵ או \circ , אם הייתה מוטעמת, יש שהיו כותבים אותה η או ω , כאילו הייתה ארוכה; כתיבה כזאת ביוונית מצויה בפסירוסים ובחריטות כבר במאה III לפני ספירת הנוצרים.⁵⁹ וכן אתה מוצא כתיב כזה בתעתיקים של האסכולה האנטיוכית: $\alpha\varsigma$ (η), $\chi\sigma$ (ω),⁶⁰ ולא ϵ או \circ כמנהגו של אוריגינס בחנועות העשויות לחתקצר, כגון $\alpha\mu\omega = \alpha\mu\omega$, $\alpha\psi = \alpha\psi$, $\chi\sigma = \chi\sigma$ וכד' (\S 15–16) אלא ω, η . טשטוש זה של מושגי טעם ואורך מתגלה ביותר בטעמי הנגינה של הסורים הנוצרים. אחד מן הטעמים האלה בסורית המערבית נקרא „גֶרֹרֶא“, והיא נקודה שסימנוה על החי'א שבשם יְהוּדָא, ואין ספק שהיה תפקידה „לגרור“ את החנועה ו. אבל בעלי הטעמים הסוריים, כשהם באים לבאר מה טיבו של „גֶרֹרֶא“, מכנים אותו בשם היווני „פֶּאֶרְכֶּסְטֶנְס“ (paroxytonos) וראוהו כאחד מסוגי הטעם היווני „אוכסיא“⁶¹ (= $\acute{\alpha}\kappa\upsilon\tau\acute{o}\varsigma$ = חד=טון, גבוה). והנה ביאור זה של הסורים לכאורה משונה בעינינו: פֶּאֶרְכֶּסְטֶנְס ביוונית הקלאסית — ככל שלוש סוגי האוכסיא בכלל — הריהו טעם לגובה הטון, ולאו דווקא לאורך, ויכול הוא הטעם הזה שיחול גם על תנועה קצרה ולהרימה בטון, אבל לא בהכרח למשכה בזמן. אם כן איך באו לתרגם גֶרֹרֶא=פֶּאֶרְכֶּסְטֶנְס? על כורחך אתה אומר, שמושגי טעם ואורך כבר נחשבו אז היינו הך, בדומה למושג המלעיל של הבבלים: ניגרא=אריכות.

ערבוב זה של שני מיני תהבלטות ליקוי הוא גם בשיטה הבבלית ועל כורחם הם באים לידי התנגשות. למשל בתיבת שֶׁפֶת איך תסומן התנועה $\text{?}a$? מצד אחד סגירת הדגש מקצרתה (\check{a}). אבל יש בה הטעמה, ובכן \check{a} . התנועה הזאת „קלת“ היא מבחינת הזמן, אבל „כבדה“ מבחינת הכוח. מבחינת אורך הזמן השיטה הבבלית מחייבת לנקד שֶׁת־ (חטף דגושי), אבל „כובד“ הטעם מחננד לניקוד הזה, ואם ינקדו שֶׁת־ — היכן יסומן הדגש? סוף סוף כפל העיצור צריך לסמנו איך שהוא. את הדילימה הזאת לא הצליח הניקוד הבבלי לפתור ונאלץ להוסיף על שיטת סימניו גם את הדגש הטברני בתוך האות פנימה. בניקוד המקרא הדבר מסובך יותר מבלשון המשנה, כי כאן נוסף הגורם המוסיקאלי של טעמי הנגינה. בתיבה כגון נִתְּתִי הטעם המלעיל אינו טעם של

⁵⁸ Blass, Aussprache der Griechen (1888) 92: 349 a.

⁵⁹ (Oros) Prolegom. Hephaestion, 93 מתוך

⁶⁰ Atkinson, The Greek Language, 62.

⁶¹ Wutz, Die Transkriptionen von der Septuaginta bis zu Hieronimus I (1925), 141.

⁶² Segal J. B., The Diacritical Point & the Accents in Syriac, 123.

טברני. כיוצא באלה התיבות שחָת חָתוּ סָבוּ ויִסְבּוּ – בכולם סומן דגש טברני („קל“) בתוך האות, אבל לא דגש בבלי (יִסְבּוּ < יִסְבּוּ). ואם אתה מוצא דגש בניקוד הפשוט (ויסְבּוּ, ע' 95) אין כוונתו אלא לדגש הקל, כעדות הניקוד המשוכלל (ויסְבּוּ, 94). גם הדגשים שבתיבות רָבּוּ הסְבִי יסְעִדְךָ דִיךָ תשמִרְךָ תנצִרְךָ – צריך לראות בהם דגש קל, שכן בתיבת התרעישנו אין מעל הנו"ן דגש כזה⁶⁷. תיבת נתתי הדפס קאלה בחטף דגושי (נחֲתִי, MdO ע' 11), אבל בתצלום כתב היד⁶⁸ איני רואה שום חטפא. קיצור הדבר, נקדן בבלי החשיב יותר לסמן את אורך התנועה מלסמן את הדגש שאחריה.

מכל זה חזרנו ולמדנו, שאין הסימן יִסְבּוּ = יִסְבּוּ לדגש בלבד כפי שנדמה במבט ראשון וכפי שרשום בספרי הדקדוק, אלא לדגש שהתנועה לפניו חטופה: „חטף דגושי“; שכן אם בא הטעם ומאריך את התנועה מלהתחטף – מתבטל הסימן כשם שמתבטל החטף „השוואי“. נמצאנו אומרים שנית, שאין להגדיר את תוספת קו החיטפא (מלמעלה או מלמטה) כסימן להברה בלתי מוטעמת (unbetont), אלא בלתי מוטעמת וקצרה – שני התנאים חשובים, והשני, הכמותי, הוא המכריע, ולא הראשון.

סוף דבר, כשם שבטברנית הקו הניצב למטה (הגעיא) תפקידו להאריך, כך בבבליית המשוכללת הקו המאוזן למעלה (החיטפא) תפקידו לקצר.

§ יב. החולם הבבלי (אֵ) תנועתו ארוכה (= גדולה) תמיד משקבענו את אופייה של שיטה זו שהיא כמותית, נוכל לבדוק את תורת התנועות הגלומה בתוכה: האמנם חולם וצירי „תנועות גדולות“ הן תמיד כחורת הקמחים. כלומר, שלעולם אין חולם קצר (אֵ) ולא צירי קצר (אֵ)? תשובת הדבר: אמנם כן הוא, כמעט שאין, ותורתו של ר' יוסף קמחי אינה רחוקה מן העובדות שבניקוד הזה. כאן אתה מוצא „אל תאכלו ואל תשתו“ – החירק חטוף (תֵּ) אבל החולם לא⁶⁹, אורכו בעינו עומד, ודין הלכות, כדין תלכו, תלכו, לֵדךְ וכד' – לעולם התנועה גדולה (יֵ... <) ולא מקוצרת (יֵ... <). מאז התעתיקים היווניים של תיבות כאלו (ω, η, § 2) ועד תורת הקמחים שבמאה יב – בכל האלף הזה לא נשתנתה הפונולוגיה בדבר הזה כמעט כלום, וגם החולם הבבלי כאן לא הייתה לו הגייה קצרה (יֵ) לעולם ובצדק נוכל לחשובו כתנועה „גדולה“. אם הוכרח להתקצר – נשתנה גם טיבו ונעשה שורוק.

תופעה זו של זיקה בין כמות לאיכות אינה יקרת המציאות בלשונות וכבר הודגמה קודם (§ ב) גם מאנגלית הבריתית: fit/feet – השינוי באורך משנה גם בטיב (i פולני כנגד y פולני), וכן שאר תנועות. לשון אחרת: „i“ תנועה „גדולה“ לעולם, „y“ תנועה „קטנה“ לעולם. ומסתבר שהוא הדבר בחולם

Kahle, Masoretischer Text d. A. T. nach d. Überlieferung d. 67

Bab. Juden (1902), 58, 58: יסְבּוּ יחֲגוּ וימְכּוּ יחֲמוּ – אבל: יתְמוּ יִשְׁמוּ תִלְבּוּ – בלי דגש!

68. לוח 31. ZAW 46 (1928).

69. שם לוח 50 ולוח 66, וכן בכל שורה המנוקדת בבבלי, מחוקי היסוד שאינם צריכים ראיה.

הבבלי, שכן עובדה היא שלא סימן בחיטפא ובניגוד לתנועות אחרות. רק 2 פעמים מצאתי חולם מקוצר: פעם אחת, כאמור, בחיטוף דגושי (יִשְׁמוֹ § י) ופעם בחיטוף נחי: כָּל הַנְּתִינִים (=קִלְהַנְּתִינִים)⁷⁰ – שניהם שלא כמנהג, והם חשודים בעיני גם בסטיות אחרות ממנהג בבלי. לעומת זה שגרת הבבלים לסמן חולם שלם (:): אפילו בתיבות כגון הַעֲמִירִים (=הַעֲמִירִים, רות ב טו), ויצִבֵּט לה (=וּיצִבֵּט־לה, שם יד), מִשְׁפָּרְתָךְ (=מִשְׁפָּרְתָךְ, יב) וּתְקֵם וּשְׁבִי וּמָת (=וּתְקֵם וּשְׁבִי וּמָת)⁷¹ – בשיטתנו כולם חטופים ושם אין חיטפא – איך נפרש את העובדה? ומאלף ביותר ההבדל הקבוע אֶת־/כֹּל־, את הצירי מחטפים (§ יב) ואת החולם לאו – שוב מה סיבת הדבר? על כורחך לומר שאין זה מקרה. אלא מסורת הייתה בפיהם שלא להבליע את החולם בשום מצב, שבעיניהם נחשב החולם תנועה גדולה תמיד.

אינני יודע הסבר פונטי של ודאי לתופעה זו, אבל אנסה להציעו בדרך של השערה. ניסיתי לעמוד על איכותו של החולם בפי הבבלים מתוך פליטות קולמוס של חילופי טעות בתנועות אחרות. והנה אנו רואים שמצד אחד יש בשיטה הבבלית בלבולי חולם/צירי לרוב מאוד בכל התקופות⁷², ומצד אחר חילופי חולם/שורוק לא מעטים⁷³. כל אחד משני סוגי החילופים ניתן לבארו בדמיון האכיות מחמת קרבת החיתוך שבפה, אבל איך נוכל להסביר את שני סוגי התמורות כאחת בתוך כתב־יד אחד⁷⁴, שהוא בבלי מובהק ביותר? כיצד תיתכן קרבת חילופים למן צירי ועד שורוק? מסתבר אפוא שלא היה החולם הבבלי תנועה אחורית (o) אלא מרכזית מאד, אולי כעין o שבפי בני תימן כיום⁷⁵, או

70. MdO ע' 88 באמצע.

71. שם ע' 40, 187, ושאר דוגמות M.T. ע' 26.

72. ואלה העדויות לחילופי חולם / צירי במזרח:

בבבלי. – עדותו של קסרקסאני (מאה י) ש.הרבה מיהורי עיראק שגדלו בין הנבטיים אומרים במקום קדוש קְדִישׁ, ר' קלאר: עניני לשון [ב] חשג 37 = מחקרים ועיונים 327. וכן בכתיב היד המנוקדים בבליה, MdO: בעֲנָנוּ, מעֲשִׂיהָ, מֵאֵת וכו' (90), חֲרָד (115), וּלְאֲבָלֵיוֹ (129) הָאֵבֶר, מֵלֵא (129), גִּחִי, לָמִים (132), וּתְקַבֵּל (133); והרבה בכתב־היד הברליני: מֵאֵת, אֵתוֹ, עֵשָׂה (138), ויחל, ויקם, טַפַּח (152). ועוד כיוצא באלה במהדורת קאלה 1902, עמ' 63–64, 68, 72.

גם בכתב יד סברני (סבבל? ר' 75 §) כתוב במפורש: „אֵי־מֵלֵאסוֹם וְהוּא חוֹלֵם” – ובכן סגול חלום (ō), ר' גינזבורג כ': המסורה ג 41, § 48, שתי פעמים כך! כיוצא בזה באחד מהרגומי „הורית הקורא” נקרא החולם „סגול העליון” כדי להבדילו מ„סגול התחתון” (·). אולי מפני שהיה רגיל בחולם של ניקוד אִי וִי: מהדורת פאריס 1565 (שנוכרה בהערתנו 42) דף BIV 1, A III–IV, D II 1, C III 1, אבל לא מצאתי זאת בכ"י אוקספורד 1465, ולא 2566.

בתימן – חולם/צירי במדרש הגדול, ר' ילון, קרית ספר י 58; בפיוסי תימן חרוז חולם בצירי: Bacher, Die heb. u. arab. Poesie der jemenitischen Juden, 80 ff. ועד היום הזה בפי כמה קהילות בדרום מערב תימן ובעדן.

73. MdO 112: תִּכְוֹל; 113: יִחְמֹר, תִּכְוֹל; 117: לֵאזְרָת, לִמְקֹמוֹ; 133: עֲנֹת, יָקוֹם; והשתחוו, אֲזִרְחוּתִיךָ, וּשְׁקִי; 136: יִבְשׁוּ; 148: עֲקֹב.

74. ע' 120–121, והוא כ"י בבלי מובהק ביותר: אֵלֶי, לְבִיָּה, יִצְוֶה, מֵלֵא, מְכַשְׁלִים, מְרֻזִּי עֲקֵב, גִּיזִי; וגם: הַגְּמֹל, לְעֹת, תַּחֲלָאִים, תּוֹשְׁבֹתֵיהֶם, סִבְיָתֵיהֶם רָזָמָא.

יותר מזה, כעין התנועה שבמלים האנגליות *word burn bird girl*, שמתוך מרכיבותה היתרה הריהי קרובה לכל איכות ומקרינה לכל צד, וכך אפשר לשמוע בה כמעט כל תנועה, הכול לפי טיב העיצור שבשכנותה והשפעתו. כלומר, הגה מרכזי זה עלול להיטשטש באיכותו יותר מכל הגה אחר ולהידמות לכל שכניו, וכדי שלא יתבלע ייחודו הוא דורש חיתוך מפורש ומובלט⁷⁴. על כן משער אני שזאת הסיבה שאין מסמנים אותו בחיטוף: אולי היה חיתוכו „מאומץ” ומובלט (באורך או בטעם או בשניהם). כלומר, איכותו המרכזית גרמה להבלטת כמותו. ואפילו אין בזה הסבר מספיק, העובדה בעינה עומדת: לפחות בכתב לא סימנו את החולם בחיטפא, הווה אומר, במסורת הבבליית נחשב החולם תנועה גדולה.

§ יג. גם הצירי (א). כשהוא מקביל לצירי טברני — ארוך תמיד עתה נבדוק את הצירי הבבלי, עד היכן גם הוא תנועה גדולה ואם אין שם צירי „קטן”. צריך להבחין בין ניקוד בבלי „מטוברן” ובין ניקוד מקורי יותר. בניקוד המקורי באמת אין צירי חטוף אלא באלף, א:

אָת — בנטיות: אָת, אָתכם

אָל — בנטיות: אֱלֹהִים, אֱלֹהֵי, אֱלִיאב וכד';

פִּא: אֱמֹרִי, אֱמֶר, אֱמוֹנָה אֱמֶת, תֵּאָהֵב

כל משקלי אפעל: אָנְסָה, אֲדַבֵּר, אֲבַקֵּשׁ וכד' (לא אָפַעַל, אלא אָפַעַל, ככמה תעתיקי אורגיניס והירונימוס⁷⁵, וכסורית, מנדעית ובבליית תלמודית).

ובכן אין הֶ הֶּ עֶ, אלא או בחירק קצר: הֶ חֶ עֶ, או בפתח קצר: הֶ חֶ עֶ.

גם בסוף התיבה אין הצירי הבבלי מתחטף, ובתיבות כגון וישם וישב ויגן ויגן אין בסופן צירי מקוצר (=). כעין הסגול הטברני, אלא דווקא צירי שלם (=),⁷⁶ בדומה לחולם השלם שראינו קודם (ותלם וישב וימָת—לא מחוטף!). ומאחר שהבחינו הבבלים 2 מידות בצירי (= / =), ואף על פי כן לא חיטפוהו בסוף התיבה, סימן הוא שהגוהו בהבלטה. יתרה מזו, אף נוכל ללמוד מתוך הקבלה לטברנית: לא נמצא צירי טברני שיש כנגדו חיטוף (=) בבבליית, כל צירי טברני — מקבילו בבבליית ארוך תמיד (=). וכך נמצאת תורת הקמחים וכל קודמיהם על אריכות הצירי הטברני שהיה לה על מה שתסמוך: הניקוד הבבלי מאשר אותה אישור גמור.

• •

בכוונה נמנעתי מלהדגים צירי קצר (=) מן הסוג הרווח במצחף הבבלי משנת 916, כי הוא כולו „מטוברן” ומשתדל ל„תרגם” את הסגול הטברני לתוך

⁷⁴ בניקוד המעורב שנוצר בהערה 48 מצאתי פעמיים: יעֶבֶר, כלום כוונת הקמץ לפרש את

חולם הבבלי בשביל להנותו ֶ ו וכן בלוה 10: קֵאִי עכ"פ נראה שהיה ספק בהגיית החולם.

⁷⁵ ר' בדוגמות שאסף שקרבר 1937/8 HUCA ע' 165; אבל בבבליית המיד כן,

ר' MdO, ע' 190.

⁷⁶ שם 187. רק בקטעים המטוברנים נמצא שם: ותרד (2), לחנתן דת (82) והרבה

במצחף הלינגרנדי משנת 916. „להנתן” — בצירי קצר, מפני שאין הבבלים מודים בעציות של

הטברנים, ר' מאמרי בתרביץ כו 386 למטה.

שיטתו המחוסרת סגול. את הסגול הטברני לפעמים קרא הנקדן ההוא i, פעמים e ופעמים a — הכל לפי המורפולוגיה הבבלית שהיתה שגורה בסוף, ולפי זה הביע את הסגול בניקודו הבבלי א — א — א. במקרים שקרא אותו e (ובזה אנו עוסקים עכשו) ניקד צירי מקוצר, כגון:

ואֲצֹרַךְ (= ואֲצֹרַךְ, יִשׁ' מִט, ח) — אבל בבלי מקורי היה מנקד חיריקוא⁷⁷

מֶרְחָק (= מֶרְחָק, יִר' ו, כ) — בבלי מקורי היה מנקד פתח: מֶר־⁷⁸.

ויִשָּׁב (= וישָׁב) — בבלי מקורי לא היה מקצר את הצירי כלל, כאמור למעלה⁷⁶,

או שהיה משנה את האיכות: תִּשָּׁב יִלְךְ וכד'⁷⁹.

הווה אומר, כל חיטופי צירי שבמצחף הזה אינם אלא תרגומי סגול, ומשום כך לא תמיד אפשר לסמוך עליו לסונולוגיה בבליית.

§ יד. הקמץ הבבלי (<) תנועה גדולה תמיד

עתה הגענו אל התנועה השלישית בגדולות והוא הקמץ. אין שום ספק באריכותה, כי בניקוד הבבלי העצמאי (= שאינו מטוברן) כמעט שאין קמץ חטוף כל עיקר, ועל כורחך שהיא תנועה משוכה לעולם, כמו שראינו בחולם, בדבר הזה שונה הוא מבטא זה מן הטברני, שבו ניתן לקצר גם בקמץ. למשל: כִּכְל־צֶרֶךְ (דהיב ב טו) — אין ספק שבטברנית היו שני הקמצים האלה קצרים, אם נדון לפי המקף ולפי חוקי הנטיות והטעמים (§ יט). אבל בבבליית קיצורים כאלה בקמץ לא ייתכנו, אלא מנקדים: כִּלְל צֶרֶךְ — הראשון חולם והשני שורוק, רק לא קמץ⁸⁰. כיוצא בזה הקמצים של אֶמְרֶן/אֶמְרֶם (יח' לה, י' ר כג, לח) — בבבליית הראשון בחולם (אמֶרֶךְ) והשני בשורוק (אמֶרֶם), ושוב רק לא קמץ⁸¹. וכן חֶקֶךְ/חֶקֶם — בבבליית חֶקֶךְ וחֶקֶךְ בניך בחולם⁸², ומן הסתם לפני כֶּם בשורוק. מה נשתנה בבבליית חֶךְ מן חֶךְ שזה מצריך חולם וזה שורוק? אין הסבר פשוט מזה: לפני חֶךְ על פי רוב נשמרת התנועה באריכותה ולכן חולם, לפני חֶךְ לאו דוקא ולכן מתחטף לשורוק (כעין החילוף שבטברנית: חֶבֶךְ/לִבְכֶם, חֶדֶךְ/דָּכֶם, חֶמֶךְ/דָּמֶם, אבל על הטברנית להלן § כא). החוק שבחילוף הבבלי הזה חולם/שורוק ניתן אפוא להרחיבו ולהכלילו כך: אין קמץ חטוף לתנועת ביניים, אלא: 1) או חולם, ואפילו בהברה סגורה לכל הדעות (משפֶּרֶתךָ, יצִפְטִילָה, לִל־ § יב), וכל שכן בהברה פתוחה: למֶשֶׁחַךְ (= למֶשֶׁחַךְ, שִׂא טו, א, יִשְׁמֶרְהוּ, אוֹזְכְּרוּ וכד'⁸³, וכן בשמות שתחילתם ע, א: הַעֲמִירִים (= הַעֲמִירִים), עֲמִדָּם (= עֲמִדָּם), עֲמִדָּם (= בַּחֲפִזִּי, בַּאֲכַלְנוּ) ⁸⁴, 2) או שורוק (חטוף): חֶמְרִים חֲדָשִׁים

77. MdO ע' 185 למעלה. 78. שם ע' 107.

79. שם 186—187, וכן בניקוד המשנה: פורת, לשון חכמים 42, לשוננו כא 2 שורה 26.

80. שם ע' 92, פסוק 15, וכן בניקוד המשניות: לשוננו כא 5 שורה 14.

81. MdO 188. 82. פורת, לשון חכמים ע' 99.

83. MdO 185, וכן בציווי: עֲנֵדֶם, קִשְׁרִים, טַמְנִים, שְׁמֵרִים, ודְקָנִי, ורְדִמָּהוּ, ובשם חפֶּעֶל:

בשִׁכְבְּךָ (= בִּשְׁכְּבְךָ) — ר' M. T. ע' 26, וכל זה כבר מצוי במגילות הגנוזות: יכתובוהו, יספורוהו, ידורשוהו/ידורשוהו, יסופטוהו, לתפושם (= לתפושם) וכד'. כל הבבליית, כמובן, שרשיה בא"י, ואכמ"ל.

84. MdO 188, 20 M. T. 26.

חרבה (גם ע. א: צתניאל. צפרה הצזניה אָזני אָרפה) וכל שכן שאר עיצורים; רחבה, צרפך ביסדי שמעם חנני וכד' – לעולם לא בקמץ מחוטף (\leq) כבשיטתנו אלא במיני שורוק (י. ו. 1)⁸⁵. רק סוג אחד מצאתי בקמץ שהוא מחוטף בדגש ובטקסט בבלי ממש והוא הדחיק: השבעה־לי, גרטה־בה⁸⁶.

משגברה שיטת טבריא התחילו להעתיק ממנה כל קמץ קצר לבבליה במקום חולם או שורק. במקום אחר אנסה להוכיח שהשפעה זו חדרה לבבל על ידי נקדני סורא, שלא כגרסת נקדני נהרדעא. קמץ חטוף כזה סומן בניקוד המשוכלל כדין כל חטף נחי (\leq), וסופו שחזר ופלט לחוך מקצת מן הספרים הטברניים בשביל לסמן גם הברות סגורות (§ י). ולא עוד אלא שגרר כל מיני סיבוכים בכתבי היד והיו נקדנים שקראו "u" וגם להפך, היו שכינו את הקיבוץ (י) בשם "קמץ־חטף"²¹!

ואולם כאן אין אנו עוסקים אלא בטקסטים שניקודם מקורי ככל האפשר, ובהם לא נמצא קמץ חטוף בבלי (\leq), אלא או חולם או שורוק, כאמור. ואם אין אלא קמץ סתם (x), כלומר בלי קו החיטוף – שמע מינה שהוא ארוך, בין שלא לפני שווא בין לפני שווא, כגון: צרפת בשמת שִמְרו הָלכו יָדך – עצם העובדה, שלא סימנו שום קמץ בחיטפא (\leq), עלינו להבינה כפשוטה, שכל הקמצים ארוכים היו או בינוניים, אבל לא קצרים. לשון אחרת, לא היה במבטא הבבלי אלא קמץ גדול.

מסקנה זו נראית משונה, האמנם נאמר, שבכל הסיומים יֵיף יָהּ יָהּ הגו את הקמץ הבבלי באריכות למרות הטעם שלפניו? שוב עלינו לזכור, שבענייני מבטא לא נחכים משיקולים שבסברה ומוטב שנימנע משיפוטי אפריורי מה "טבעי" בלשון, אלא נתבונן בעובדות כפי שהן מצויות גם בלשונות העמים, למשל באנגלית: fellow increase concrete schedule nephew cardboard – ככולן הטעם מלעיל ואחריו תנועה ארוכה, ואין זו לשון יחידה שככה לה, אלא יש כיוצא בזה בצ'כית, בהונגארית ועוד הרבה. וכבר ראינו גם במגילות הגנוזות: ידעתיא יאמינא עליהא וכד' – תוספת א גם אחר הטעם (§ ד). עובדה היא שבשלוש תנועות קיצרו הבבלים אחר הטעם לעתים קרובות, כגון: הִפְקִדְתִּי, אֱלֹהִי, יִשְׁתַּחֲוֶה⁸⁷, ואם לא נמצא חיטוף כזה בקמץ של יֵיף יָהּ יָהּ (חוף) מבמקרה של דחיק) סימן הוא לקמץ הבבלי שמעמדו מיוחד (בדומה לחולם ולצירי), אפילו הוא אחר הטעם. ושים לב שגם חיוג', בתחילת ספרו על פועלי הנוח והכפל, ראה את הקמץ שבסוף התיבה בחזקת משוך תמיד, כלומר שיש אחריו "נח רפה (=נעלם)" בין במפורש בכתב בין ברמז: עשיק(ה), שמתק(ה), ידי(ק), ואתיק(ה) וכד' – וזה על סמך הכתיב המקראי שאינו מגלה זאת אלא לפעמים, ולא ידע חיוג', שעתידים להתגלות ספרי מגילות במדבר יהודה העשויים לאשר את דבריו במילואם.

• •

⁸⁵ MdO 106, 171, 184 למטה ובשאר מקומות: וכן בכ"י הברליני, M. T. 25.

⁸⁶ MdO ע' 1.

⁸⁷ שם 162. כמה הקפידו גם מדקדקי ערב לדייק בכגון אלה וסרחו להודיע כיצד מאריכים או מקצרים בכל דיאלקט – ר' במאמרו המפורט של פישר: "מידת אורכה של סופית הבינוי יֵיף(ה), יֵיף(ה) בערבית", בספר היובל לפאול האופט (1926), 390–402.

ולסיום הפרק ראוי להזכיר, שהבחנות האורך והקוצר של הבבלים ראויות לסמוך עליהן יותר מכפי שנדמה. ממקצב השירה הקלאסית של יוון וערב אנו יודעים, כמה הייתה אוזנם של הקדמונים חדה להרגיש בהפרשים דקים שבאורך⁸⁷, ואין סיבה לפקפק, אם גם לנקדני בבל היה כושר כזה. גם בעניין הטעמה עלינו להיגמל מהיקשים ללשונות השגורות בפינו כיום, שהטעמותיהן חזקות מחמת כוח הנישוף (stress). אין לשכוח שהיו (וישנן) לשונות שהטעמתן חלשה מאוד, או שהן בגובה הטון בלבד (pitch), והבלטתן באוזנינו כמעט אפס. בלשונות כאלה אין הטעם משפיע על האורך כלל. ומן התיאור שניתן למעלה מסתבר שמבטאם של נקדני בבל היה מעין הטיפוס הזה: דיוקי אורך נחשבו בעיניהם יותר מדיוקי הטעמה. שכן עובדה היא שהניחו את רוב התיבות בלי טעמים, ורק את הטעמים המפסיקים בלבד ראו צורך לסמן. הווה אומר, לא שימשו להם הטעמים אלא לצורך מוסיקאלי של הנעימה ולא להטעמה הדקדוקית של ההברה. אבל בניקוד קווי החיטוף הקפידו והקפידו, וזאת אומרת שלא הטעם היה עיקר אלא מידת התנועה. (ודומי שכעין זה ניתן לומר גם על מבטאם של בני תימן עד היום הזה: עובדה היא שסלסולי הקריאה והשירה נוסח תימן מתמשכים גם על הברות שאחר הטעם, ואין להטעמה התימנית אותו כוח הבלטה מובהק כבפי אחרים). ראוי הוא אפוא הניקוד הבבלי המשוכלל ליתר תשומת לב.

מעשה ניתן לסכם את הפרק הבבלי (I) ולומר: במערכת התנועות הבבליות היו 6 איכויות (א' א' א' א' א' א'), אבל לא כל ששפן היו גמישות באורכן. רק 3 מהן, au-a-i, כלומר הקיצוניות שבמשולש (או במעוין) הפוניטי, יכלו להתארך ולהתחטף: א' א' א' א' א' א' ; ואילו 3 האחרות שבינתיים, והן חולם, וקמץ, ובמקצת צירי, תנועות גדולות היו, כלומר שהיו נהגות באריכות כמעט בכל מצב ומשום כך לא סומנו בחיטפא.

§ טו. שווא שאחר תנועה גדולה במבטא הבבלי

קודם שנמשיך לבדוק את אורך התנועות בשיטת טבריא, הכרח לברר את ענין השווא שאחר תנועה גדולה. כלום הגוהו הנקדנים כנע או כנח? שתי פנים לשאלה זו: צד פונולוגי כללי וצד היסטורי המיוחד לעברית. יש מדקדקים המאמינים, שאחר תנועה גדולה הכרח אובייקטיבי הוא להניע את השווא⁸⁸, והיא טעות. דיינו שנקשיב להגאי לשון חיה בימינו: archbishop, armchair, allright, הא-פְּיִנְיִשְׁדֵּר, אֶמְצִיר, אֶצְוִישוּפּ, פֶּטְסִטְקֵלָאס) – בכולן תנועה גדולה ואחריה „שווא נח“, אף שהטעם אחריו. ואפשר להדגים כזאת גם מלשונות אחרות, אלא שאין תועלת להרחיק עדויות. אין אפוא כל „צורך טבעי“ להניע את השווא בתיבת הוֹ-קִים, גִּי-וֹה, מִשְׁבּוּ וכו' אף שהתנועות גדולות. אורך התנועה לחוד ונעות השווא לחוד, ואין זה גורר את זה. ואם הניעוהו בעברית או לאו – דבר זה טעון הוכחה, ובכל מבטא לעצמו. הקשים אֶתימולוגיים מערבית או מלוחות תל-עמרנא או הקבלות

88. „הייתי רוצה לראות ולשמע אדם קורא ומדבר כדרך הטבע והוא מניח שוואים שבין

תנועה מתוהגה ובין תנועה מוטעמת; אין זה בגדר האפשר“ (ילון, הליכות שבא ע' קו).

מורפולוגיות מעברית עצמה אין בהן משום עדות (§ 5ב). אלא צריך להוכיח במישורים כיצר הגה נקדן פלוני ואיך סימן את הגייתו. היש בטקסטים הבבליים שאנו עוסקים בהם ראיה לשוואים כדי לדעת אילו מהם הניחו ואילו הניעו? רק בסוגים מעטים של שווא יש עדות מפורשת לאופן הגייתם. ואלו הם:

(א) שווא בתחילת התיבה מצאתי מנוקד שלשים⁸⁹. וכן בשווא־דגש: הַמְּבִינִים⁹⁰ — כדי להניע את השווא הזה ניקדוהו חטף־פתח מפורש. פליטות קולמוס כאלה יש בכל מיני כתבי יד ובכל שיטות הניקוד, ומעולם לא היה לנו ספק בהגיית השוואים האלה בשום מבטא.

(ב) כיוצא באלה: הַמְּשׁוֹרְרִים⁹¹ — כאן כבר יש סטייה מפורשת ממסורת טבריא (הַמְּשׁוֹרְרִים). שכן זה אחד מאותם מקרי אֶפִּיטְרִיטוֹס (— — —) שהטברנים מחייבים בהם געיא וסוגרים את הברת הגעיא בשווא נח⁹² — ואין הבבלים מודים בגעיות־אפִּיטְרִיטוֹס מסוג זה⁹³.

(ג) סטייה אחרת בתיבה כגון דִּבְרָךְ⁹⁴ — בטברנית לעולם אין מדגישים יוֹד כזאת של נִי. והלה מדגיש ומנקד חטף להניעו. ואשר לטיב השווא נראה שהיו היסוסים בהגייתו בשני המבטאים גם יחד. מצד אחד אפשר להוכיח מן הטעמים שבתִּיבַת נִפְסָחוֹ (— — —) שהשווא נח (להלן § כא). אבל מאידך יש עדות הפוכה: „וכן אם נפתח האות שלפניו והוארך בו מעט, יהיה שוא הסמוך לו נע מעט, וירפה האות שבצידו, כמו נִדְבַר נִבְרָךְ“⁹⁵. דעה זו יש בה כעין פשרה בין צורת דִּבְרָךְ של הבבלים ובין נִבְרָךְ של הטברנים. (במבטא התימני כיום השווא נח מנוחה גמורה⁹⁶).

אבל מלבד הדוגמות המעטות הללו (של שוואים שסומנו בפתח מפורש) לא מצאתי שום שווא בהבלטה כזאת, וכל שכן לא אחר תנועה גדולה (חוץ מכתב יד אחד, כפי שנראה מיד). מכלל הלאו־הוה אין אחת שומע לא לאו ולא הן. מסימן החיטא עצמו (כמו מסימן השוא) לא תמיד אפשר להביא ראיה כיצר הגוה, בנע או בנח. ואולי מותר להסיק מזה מסקנה אחרת: שהנעת השווא או הנחתו לא הייתה חשובה בעיניהם כמו אריכות התנועה וקיצורה, עובדה היא שאת טיב השווא לא הקפידו לסמן. אבל בכמות התנועה ראינו שהקפידו. להלן נראה זאת ביתר בירור, שגם הטברנים עיקר הקפדתם בטעמים הייתה על אורך התנועה ולא על הנעת השווא (§ כ—כא). וכן בספרדים אתה רואה, שגם ר' יוסף קמחי אינו מזכיר בשום מקום ששווא אחר תנועה גדולה דינו להניע, רק קִיּוֹ, רמִיָּק ורדִיָּק פוסקים כך. ודוק היטב בדבריו של רִיָּק (ספר זכרון ע' 17): לא באה כל תורתו אלא ללמדנו מה דינה של תנועה גדולה לפני שווא, אבל לא מה דינו של שווא אחר תנועה גדולה, כלומר, עיקר ענינו אִימתי לִהְאָרִיךְ בתנועה (ר' כאן § ג) ולא בטיבו

⁸⁹. ZAW 46 (1928) לוח 67, וכן בלוח 15: תבואתה, וְשׁוּחָה וכו' — בניקוד מעורב.

⁹⁰. MdO 83 (נחמיה ח ט), ⁹¹. ר' מאמרי בתרביץ כו 100.

⁹². שם 386 למטה.

⁹³. MdO 88, נחמיה ח ו, כביכול: נִבְרָךְ (ובצירי שלם, כאמור למעלה § יג).

⁹⁴. דרנבורג: מחברת התיג'אן 60. ⁹⁵. פורג: לשוננו כ 10 למעלה.

של שווא. וגם זהו בדיוק מה שהניקוד הבבלי המשוכלל טורח לסמן: איזו תנועה דינה להתחסף, אבל לא איזה שווא צריך להניע.

מעשה השאלה במקומה עומדת: אמנם בכתב לא הקפידו הבבלים לציין איזה שווא להניע, אבל בפייהם – כלום הקפידו להניעו? דומני שאפשר לחשיב הן, ואביא לכך כמה ראיות:

1) כתב היד הבבלי הידוע, שהובא מתימן לברלין (מס' 680) ושעיבדו קאלה בספרו הראשון⁶⁷, ניקודו השני אמנם תימני הוא ומטוברן, אבל הרבה צורות בבליות נשתמרו בו מניקודו הראשון בדיו אחרת. הואיל והוא הגדול בכל כתבי היד הבבליים מסוג זה⁶⁸, ניתן למצוא בו פה ושם פליטות קולמוס בניקוד העשויות לאלפנו, כגון דִּבְרָת (בדומה לגרסותינו כְּרֶקֶת=כְּרֶקֶת), יוֹרָבּוּ, ויצמֶדוּ – פתח מפורש אחר תנועה גדולה, במקביל לשווא שלנו: דְּבֶרֶת, יוֹרְבּוּ, ויצמֶדוּ. אין ספק שפתח זה קצר היה, ואילו היה הניקוד משוכלל, לא היו מסמנים פתח פשוט (א) אלא חטוף (י); אלא הואיל וכתב יד זה ניקודו ניקוד פשוט, אי אפשר לסמן בו את מידת האורך אלא איכויות בלבד. והנה ראייה ברורה, שאותו נקדן בבלי הניע בפיו את העיצור ה־שוואי בתנועה מפורשת.

2) בהגיית חִבְתִּי הִנֵּי – היה הבדל בין מזרח למערב: אנשי טבריא הגוהו בחירק קצר (=בלי געיה) ואת השווא לא הניעו, גם לא לפני פשטא ולא לפני תביר (דקה"ט § 33); וכנגדם במבטא הבבלי הניעו את הנו"ן במפורש בפתח (הִנֵּי) ובכל מצב, במחובר ושלל במחובר⁶⁹, ממש כמבטא שכניהם המנדעים⁷⁰. (אגב, אליהו בחור ראשון הוא במדקדקים, שקבע בכלל החמישי מ־5 כללי לשווא נע, שבתיבת הִנֵּי צריך להניע את השווא מפני דמיון העיצורים⁷¹; דעתו זו אין לה יסוד במסורת טבריא, כאמור, אלא במסורת בבל⁷², וייתכן שגם זו אחת מדרכי הבבלים שחדרו בכל מיני אפנים למסורת המערב ונשתלבו בה.) מובן מאליו, שמסימני הניקוד הבבלי הפשוט הִנֵּי אין לדעת אלא איכויות, ולא מה מידת החירק ומה מידת הפתח. עכשו נתבונן ונראה, כיצד סומנו שתי דרכי ההגייה בניקוד הבבלי המשוכלל. את ההגייה חסברנית אנו מוצאים במצחף הבבלי משנת 916 (המטוברן) כך: הִנֵּי, הִנֵּו – חירק קצר לעולם, בהתאם לדקה"ט כנ"ל. וכנגד זה בכתב יד בעל אופי בבלי מובהק: הִנֵּי – חירק ארוך דווקא¹⁰⁰, ומאחר שההגייה הבבלית ידועה לנו שהיא נו"ן מונעת בפתח, כאמור, – הרי המסקנה ברורה: כדי לסמן זאת הסתפק הנקדן הבבלי הזה בחירק ארוך ואחריו חִטפא בסתם, ולפי אורך החירק סמך על חקורא שידע להניע את החִטפא ולהגות ה־נִי. הוּוּה אומר, כלל היה

67. 101 דפים: 94 בברלין + 7 בניו-יורק. אגב, הודיעני ד"ר דיאן-מאצ' מאוניברסיטת

בארצות, שראה בניו יורק כתב-יד גדול ושלם בניקוד בבלי מקורי, ושרם בדקוהו חוקרים.

68. MdO 109, וכן בלוח 86, ZAW 46 (1928).

69. בלדקה, דקדוק מנדעי ע' 81, 108: הכתיב המנדעי מעיד, שהפרידו בתנועה בין שני

עיצורים שונים, ולפעמים גם בשרשים אחרים, ע' 80.

70. ברגרין: לשוננו טו 174, ויש כ"י ממאה יג (מסוג כ"י רויבלין) המנקד תמיד:

הִנֵּי, C. D. Ginsburg, Introduction to the ...Hebrew Bible (1897), ע' 1018.

100. MdO ע' 5, מקוה אני, שלא נמלה שם טעות דפוס.

בירו, שסתם תנועה גדולה – השווא שאחריה נע, כאילו למד מפי האחים רמיק ורדיק.

ומכאן מסקנה לניקודן של שאר תיבות משורשי ע"ע. כגון תיבת הַלְלו (יש' סב, ט) אתה מוצא בה שני דרכי ניקוד: 1) או (הַלְלו) – דגש והשווא נע, 2) או כדרך הטברני הללו (=ה־לֹ) – חירק ארוך ולא דגש ושוב השווא נע, כי אורך החירק מחייב זאת. וכיוצא בזה בתרגום שם, אם הקפיד הנקדן הבבלי שלא לנקד עֲמִיָא (בפתח קצר) אלא דווקא עֲמִיָא (בפתח ארוך)¹⁰¹, סימן הוא – שנתכוון בזה להפריד בין הממייים ולהניע את החיטפא בדומה למבטא המנדעי, ולא כמבטא הסורי שנהג להבליע מיים אחת¹⁰². בקיצור, לשיטת הבבלים אורך התנועה גורר הנעת השווא, וזה היה כלל לנקדן ולקורא. לחיזוק הסברה הזאת ראוי לציין עוד שתי עובדות מובהקות:

3) שיש כתבי יד בניקוד בבלי פשוט¹⁰³ שמקפידים לסמן חיטפא רק בשווא הנע, ובכלל זה שווא אחר תנועה גדולה, וזו עדות ברורה ביותר; רק חבל שאין עדיין קריטריון פאליאוגראפי מוסמך לקבוע מקומם וזמנם של כתבי יד אלה;

4) שיחודי תימן (אולי בהדרכת כתבי יד בבליים כאלה) הוגים שווא נע במפורש אחר כל תנועה גדולה, ולרוב אפילו בלשון חכמים¹⁰⁴.

ובאמת יש להגיייתם זו של בני בבל ותימן על מה שתסמוך: הרבה כעין זה בתעתיקים היוונים והרומיים – אף שלא בקביעות – וגם בכמה טקסטים שבניקוד הא"י העליון (ואין כאן מקום להאריך בדבר). אין להניח, שיחודי תימן מניעים שווא מפני שכך הושפעו מן התיאוריות המאוחרות שנתפשטו אחרי הקמחים; גם לא מפני שכך כתוב במחברת התיג'אן: „כל שוא שקדמו אות נמשך וכבד וארוך יהיה אותו השוא נע" (מהדורת דרנבורג 68), שכן אין מדובר שם אלא במקרים של געיות מיוחדות. מסורת בני תימן מושרשת מאוד, ויודעים הם להתעלם גם מגעיות וממתגים הממלאים את ספריהם, אם אין הם עשויים למסורת החית שבפיהם. ואם מניעים הם את השוואים – מן הסתם יש אם למסורתם. יהודי תימן אולי יחידים הם שמשמרים אורך וקוצר כתורת התנועות (אם נחשוב את הבינוניות שבפיהם עם הגדולות), וייתכן שגם בדבר הזה – כמו בנעות השווא – יש הרבה יסודות בבליים עתיקים במבטאם.

• •

ולסוף מציע אני לעיין בשאלה, שמא גם בתיבות מלעיליות הניעו הבבלים את השווא, כגון פֶּצֶלְנוּ, פֶּצֶלְתָּ וכו'? שכן בתיבות כגון אלו הפתח גדול (א) ולא קטן (י), האין לחשוד שגם בכגון אלה האריכו את התנועה (§ יא) עד כדי

101. שם ע' 37–38 ארבע פעמים, ועוד ועוד, ושים לב לניגוד: עֲמִיָאן ומִלְכִין בלוח 58

ZAW 46 (1928), אבל בטקסטים משוברנים יותר באמת מנוקד עֲמִיָא.

102. בן-חיים, לשוננו יא 90.

103. כגון זה שפרסם מורסון, לשוננו כא, 1–6. לדעתו כתב־היד ממאה ח' או ט.

האמנם?

104. מורג, לשוננו כ 28 (4).

הנעת השווא ? לכאורה סברה משונה ולא הייתה ראויה לעיין בה בכובד ראש. לולא כמה עובדות שקשה למצוא להן הסבר אחר:

(א) מנהג בבלי הוא להניע ע ח אחר פתח: למַעַלָה, שמַעַנו, ידַעַתִּי, ידַעַתִּי, בטַחַנו¹⁰⁵, אַנְחַנו¹⁰⁶ וכד', וגם במַלְרַע: שמַעַתִּם, ישַעִיהוּ, שמַעִיהוּ, אַחַב וכד' —

בכולם פתח גדול (ג) ואחריו מניעים בחטף (ע' ח'). ניקוד זה רווח גם במצחף הבבלי משנת 916 — וגם בכ"י רויכלין (§ י). „מוזר" הדבר שאין החטף הזה משנה בחוקי בגדכפת (ידַעַתִּי — דגש בתיוו) ולכאורה נדמה שאין כאן אלא היגיו מובלט של ע, ה. ומאחר שניקוד זה נחוג הרבה בכתיבי היד באירופה, כאמור, מסתבר שכך הגו יהודים רבים גם במערב. אבל כבר נמצא מעין זה בתעתיקים: *Axααβ* (כעין הגי'ל: אַחַב), ופעם אחת גם שלא בגרונית: *nephthalethi*¹⁰⁷ — לא „שווא נח"!

(ב) בתיבות ידַעַתִּי יגַעַתִּי המלחף — על פי רוב דווקא אין פתח כבטברנית (ידַעַתִּי, המלחף) אלא ידַעַתִּי יגַעַתִּי המלחף (ושוב כ"י רויכלין דומה בזה לנוסח בבל). אבל מסתבר שגם באלה הגיעו את השווא הראשון ע' ח בפתח, שכן דרכם להימנע משני שוואים רצופים: למשל התיבות בַשֶּׁת העֲשֵׂרֶת מאַתָּה אינן מנוקדות כך במצחף הבבלי משנת 916 אלא בפתח: בַשֶּׁת, העֲשֵׂרֶת, מַאֲתָה. כיוצא בזה בתיבות יִשְׁבָּתִי (י), מַקְנָתִי (י), שְׁכָנָתִי (י), אֶהְיֶה (י) כב כג; נא יג; חו' י יא) — בכל אלה לא גרס הבבלי שני שוואים ועשה את הראשון פתח קצר, ואת הדגש של ת מחק (וגם החיריק שבתיבת אהבתי): יִשְׁבָּתִי מַקְנָתִי שְׁכָנָתִי אֶהְיֶה. ואין זה אלא כמנהגו של כתב יד בבלי מקורי, כגון הברליני, שאינו גורס חוקף, קֶשֶׁק, נֶךְךְ בשני שוואים, אלא מניע את השווא הראשון בפתח¹⁰⁸. ומכאן ראיה נוספת, שאחר תנועה מוטעמת ומארכת לא סבלו הבבלים שווא נח והניעוהו, ולא בגרונית בלבד!

(ג) החכם הספרדי ר' שלמה אלמולי (מאה טו) בספרו „הליכות שבא" (מהדורת ילון ע' כב) הוא חולק על רד"ק וטוען שבתביבות כגון זכרתי, ושקתי, קמנו — „אנו מאריכים התנועה ואנו מניעים השווא". דעה משונה בעינינו, אבל אלה דבריו. האין במנהגו זה כעין הד לקריאה מסוימת שהייתה צמודה לניקוד בבלי לאמר: זכרתי שְׁבַתִי קָמְנוּ — כלומר פתח גדול ועל כן שווא נע ? צריך עיון בדבר. חושדני ששרשיה של מסורת בבל חדרו למערב אירופה הרבה יותר ממה שאנו מדמים.

(המאמר הבא: II. הפרשי אורך במבטא הטברני)

¹⁰⁵. MdO ע' 100. וכן MT ע' 31.

¹⁰⁶. לוח 40 (1928) ZAW.

¹⁰⁷. 252 p. (1937-8) HUCA, Sperber.

¹⁰⁸. MT ע' 78 78 78. ראוי להזכיר שגם חיוג' לא הניח את שני השוואים אלא בהפסק,

ואילו בהמשך הדיבור הגיע את השווא השני (מהדורת דוקס 20 = 20). אבל הבבלים כדרכם הניעו את הראשון דווקא: השלכו, מַמְלָכָתָהּ, תַּשְׁמְעוּ וכו' (MdO 165) כבסורית (נלדקה, דקדוק מנרעי 25).